

fries leerhuis

Olterterperkring

cursusjaar 2015-2016

leeswijzer cursus B

thema:

‘Kleine’ profeten, door de Geest gedreven...

cursusjaar 2015-2016

leeswijzer cursus B

thema:

‘Kleine’ profeten, door de Geest gedreven...

Inhoudsopgave

---

19 oktober 2015 – 6

Inleiding bij het lezen van het boek Zacharia

---

16 november 2015 – 13

Amos, uit 'De Bijbel literair, Zoetermeer/Kapellen 2003

---

14 december 2015 – 21

Nahum: een welsprekende Trooster, uit Schrift, 1997

---

18 januari 2016 – 25

- Jona, een wonderlijke vogel, Piet van Midden
- Jona, Jopie Siebert-Hommes, uit: De Bijbel literair, Zoetermeer/Kapellen 2003

---

15 februari 2016 – 35

Inleiding op Hosea, Jopie Siebert-Hommes, uit Hosea, Jopie Siebert-Hommes (red.), Kampen 2000

Historische en literaire gegevens in Hosea 1, Richtsje Abma, uit Hosea, Jopie Siebert-Hommes (red.), Kampen 2000

---

7 maart 2016 – 46

'Micha', uit De Profeten, Abraham Joshua Heschel, Skandalon, 2013

---

14 maart 2016 – 51

Gezamenlijke slotavond; geen tekst

Ter inleiding

Bij de voorbereiding op de cursusbijeenkomsten kunt u gebruikmaken van de leeswijzer waarin artikelen van inleiders en kopieën uit boeken zijn opgenomen.

Voor de gezamenlijke bijeenkomsten van cursus A en B is de informatie beperkt tot die in het programmaboekje.

Wij hopen dat u met de leeswijzer op de bijeenkomsten 'beslagen ten ijs' mag komen.

Piet Wouda
(voorzitter Olterterperkring)

Inleiding bij het lezen van het boek Zacharia

Het Bijbelboek Zacharia is een weinig toegankelijk en vermoedelijk momenteel weinig gelezen Bijbelboek. Dat is begrijpelijk: de beeldtaal die de auteur gebruikt is dermate *fantastisch*, in alle betekenissen van dat woord, dat de lezer al gauw het spoor bijster dreigt te raken. Dat geldt niet alleen voor de argeloze, niet-ingewijde lezer, maar ook voor de vaktheoloog. En ook bij tweede lezing en veel studeren blijft het vaak zoeken en tasten. Sommigen achten de tekst zelfs onleesbaar. Mark Cameron Love noemt het boek een 'ontwijkende' tekst die zich bewust verzet tegen interpretatie – waar hij overigens dan wel weer een boodschap aan ontleent.

Er is nog een reden waarom het boek minder prominent naar voren treedt: het behoort tot de in later tijd spelende boeken van het Oude Testament. Het moet in elk geval later geschreven zijn dan de in het boek beschreven gebeurtenissen aan het eind van de 6^e eeuw van de gewone jaartelling. En Bijbellezers, van eenvoudige tot geleerde, nemen vaak het vooroordeel mee dat in de oudere gedeelten van de Bijbel meer diepgang te vinden is, dat we daar dichterbij de bron van Israëls godsdienst en dus bij de God van Israël zijn. Wie zoekt naar de boodschap van het Oude Testament zal dan ook doorgaans beginnen bij de grote klassiekers: de boeken van Mozes, de 'geschiedenisboeken' en de grote profeten, Jesaja voorop.

Nu weten we sinds enkele decennia veel minder over de ontstaansgeschiedenis van de afzonderlijke Bijbelboeken dan we dachten. Heel veel zekerheden over wat oud was zijn aan het wankelen gebracht, en de Ballingschapstijd en de periode daarna zijn in het licht komen te staan als belangrijke creatieve perioden. Alleen al daarom is de hierboven geschetste visie op Zacharia als een epigoon niet terecht. Maar ook qua inhoud kan dit boek zich meten met menig ander Bijbelboek, en heeft het de huidige lezer werkelijk iets te bieden, althans voor wie de moeite neemt zich in de beeldtaal van de auteur te verdiepen.

Tekst en context

Een belangrijke vraag is, hoe en met welke voorkennis we Zacharia gaan lezen. De serie waartoe dit commentaar behoort, geeft met de titel *Verklaring van de Hebreeuwse Bijbel* al aan, dat gelezen wordt binnen het geheel van Tenach, het Oude of Eerste Testament. Dat is een keuze, en zeker te verantwoorden, want Zacharia wordt gekenmerkt door een grote mate van intertekstualiteit binnen de Hebreeuwse canon. Tegelijk is het taal- en beeldmateriaal wel zo eigen en origineel, dat ook die vele verwijzingen maar ten dele helpen om de puzzels op te lossen.

Zacharia is de grootste van de 'kleine profeten'. Het boek maakt als een-na-laatste deel uit van het 'Dodekapropheten' of Twaalfprofetenboek. De term 'twaalf profeten' wordt voor het eerst gebruikt in Wijsheid van Jezus Sirach (49:10) maar daar is nog geenszins duidelijk dat het om één boek gaat, zoals het nu wel gerekend wordt. Studie naar de samenstelling van dat twaalfstal heeft aan het licht gebracht dat de volgorde van die twaalf niet willekeurig is, maar gekozen is om historische en theologische redenen. Zacharia heeft met name overeenkomsten met het voorafgaande boek Haggaï, en in mindere mate met het opvolgende Maleachi. Sommigen (Conrad) maken daarvan *de* sleutel voor de uitleg, maar dat lijkt de omgekeerde wereld. We kunnen er immers niet van uitgaan dat het boek Zacharia geschreven werd om deel te gaan uitmaken van dat twaalfstal. Dit samengestelde profetenboek is toch op een andere wijze een 'boek' dan bijvoorbeeld Jeremia, hoezeer ook dat boek een ontstaansgeschiedenis heeft. We beschouwen Zacharia dus allereerst op zichzelf, al geeft de plaatsing in die context van twaalf 'boekdeeltjes' ons uiteraard wel zicht op de leeswijze van vroege uitleggers.

De Hebreeuwse canon is de verstaanshorizon, maar niet het eindpunt: die canon behoort op haar beurt weer tot de christelijke canon. Binnen het Nieuwe Testament wordt het boek Zacharia geregeld en op belangrijke plaatsen geciteerd. Evenals de Joodse exegese is ook dat een vorm van uitleg; het laat niet zien hoe het boek eigenlijk bedoeld was, maar hoe het *ook* gelezen kon worden door latere generaties volgelingen van Jezus van Nazaret. Maar als zodanig is dat natuurlijk buitengewoon interessant, en niet alleen voor hen die ook leerlingen van Jezus willen zijn.

Genre

Wat lezen we eigenlijk voor *soort* tekst? Het klassieke beeld van de bijbelse profeet is, dat hij (het waren doorgaans, voor zover ons overgeleverd, mannen) van God ‘profetieën’ ontvangt, die hij mondeling te kennen geeft aan een publiek: aan individuen, bijvoorbeeld de koning, of in het openbaar aan heel het volk. Naderhand werden die ‘profetieën’, door hemzelf of door een medestander of leerling, aan perkament of papyrus toevertrouwd. Ook dit beeld is echter de laatste decennia nogal gewijzigd, en er is veel meer aandacht gekomen voor profetie als *literatuur*. Er is zelfs veel voor te zeggen, de profeet allereerst als een auteur te zien, een schrijver of dichter (Carroll). Nog steeds worden pogingen ondernomen (Tollington), om te proberen in de lijn van het klassieke historisch-kritische onderzoek de ‘eigenste woorden van de profeet’ te achterhalen door ze te isoleren uit de literaire vorm die deze woorden uiteindelijk kregen. Het nieuwere onderzoek gaat echter een andere kant op, en wil uitgaan van de tekst zoals die in zijn uiteindelijke vorm voor ons ligt.

De inhoud van de tekst ondersteunt die gedachte. Die tekst is qua vorm zeer ingewikkeld, met een auteur, een profeet die in zijn eigen boek ook als personage een rol speelt, maar ook met een ‘godsode’ of ‘uitleg-engel’ die dat wat de profeet ziet, interpreteert. Daarnaast zijn er ook rechtstreekse godswoorden, en eigen woorden van de profeet. Dat alles maakt duidelijk dat we het romantische beeld van de profeet die ‘loodrecht van boven’ iets hoort, dat hij gloedvol mededeelt, maar moeten loslaten. Een tekst van zodanige complexiteit is niet goed denkbaar als spontane profetisch uiting, maar vereist grondige literaire arbeid. Bij die arbeid hoort ook een grote hoeveelheid verwijzingen naar blijkbaar al bestaande literatuur: *intertekstualiteit*. Met enkele profetenboeken zijn veel verbanden, en vaak neemt men aan dat de auteur in elk geval in grote lijnen kennis had van wat wij nu de vertelling van Genesis tot en met 2 Koningen noemen. De ontwikkelingen in de oudtestamentische wetenschap hebben ons echter afgeleerd, iets voor zeker aan te nemen wat betreft de ontstaanstijd van de verschillende Bijbelboeken. We zullen de verwijzingen daarom wel zoveel mogelijk registreren, maar vaak zal de vraag naar de prioriteit, ‘wat was er eerder, wie nam van wie over?’ niet beantwoord kunnen worden.

Terug naar de vraag naar het genre: wat voor soort tekst lezen we? De meeste lezers raken onder de indruk van de visioenen die Zacharia schetst: wat is dit voor een wereld? Moeten we Freud’s *Traumdeutung* te hulp roepen, of de archetypen van Jung? Anderen (Conrad) pleiten voor een veel nuchterder visie: de profeet schetst zijn visioenen met wat hij ziet als hij om zich heen kijkt, en dat is de tempel in aanbouw. Nu heeft Conrad in zoverre gelijk dat beelden altijd op een of andere manier aanhaken aan de werkelijkheid, maar wat Zacharia schetst is wel een vreemde werkelijkheid. Methodisch lijkt het niet zo gek, met Petersen de ‘inbetweenness’ te benadrukken en de beelden voorlopig maar ‘tussen en hemel en aarde’ te situeren (vgl. 5:9). Ze gaan over een andere werkelijkheid, maar die heeft wel iets te maken met het aardse hier en nu van de profeet. Elke verdere toespitsing laat ik achterwege: het is vooralsnog zaak om zo breed mogelijk naar de tekst ten kijken.

Datering

Wanneer het op de datering komt, lijkt het alsof we de boven aangegeven onzekerheid over de ontstaanstijd van veel boeken van Tenach meteen moeten corrigeren waar het Zacharia aangaat: als voor één boek de tijd van ontstaan duidelijk is, dan toch voor dit. We treffen immers nauwkeurige dateringen aan voor de gebeurtenissen die aanleiding gaven voor het ontstaan. Deze gebeurtenissen spelen zich af in een vrij korte periode, ongeveer van 520-518 voor de gewone jaartelling (zie 1:1.7; 7:1). Het is de periode kort na de troonsbestijging van de Perzische koning Darius I (522-485), die met een machtsgreep een einde maakte aan de chaotische situatie die was ontstaan na het overlijden van Cambyses, de zoon van Cyrus II. Er zijn verschillende versies in omloop van deze machtsstrijd, die voor ons echter alleen van belang is vanwege de rust die Darius bracht in het Perzische rijk, waardoor de mogelijkheid ontstond voor de herbouw van de tempel.

Althans, dat beeld roepen de Bijbelboeken Haggai, Zacharia, Ezra en Nehemia samen op: is die datering historisch? Er zijn vragen te stellen bij de plausibiliteit van een en ander: is het geen heel korte periode, en is het wel logisch de tempel te herbouwen vóór de stadsmuren klaar zijn, die volgens Nehemia 2-4 pas decennia later hersteld worden? Bovendien is het verhaal niet helemaal eenduidig: in Ezra 3:10-12 worden de fundamenteën van de tempel gelegd bij de terugkeer van de eerste ballingen, kort na het aantreden van Cyrus in 539.

Volgens Haggai 2:18 gebeurt dat pas in het tweede jaar van Darius, als een opmaat voor de bouw van de tempel. Dat klopt dan weer min of meer met Ezra 6:3, waar verteld wordt hoe Darius daartoe in zijn eerste regeringsjaar het bevel gaf. We weten echter, dat die tekst en zeker het ‘letterlijk geciteerde’ bevel tot herbouw van de tempel (Ezr. 6:3-5) in elk geval onhistorische elementen bevat.

Aan de dubbele fundering van de tempel is nog wel een mouw te passen: een eerste provisorisch herstel, en later een officiële eerstesteenlegging. Maar de boeken Ezra en Nehemia, die zo’n zeventig jaar later in het midden van de vijfde eeuw spelen, wekken toch een ander beeld van Jeruzalem dan een keurig herbouwde stad met een tempel in het midden. In 2 Makkabeeën (1:18-36) wordt Nehemia niet alleen aansprakelijk gemaakt voor de herbouw van de muren van Jeruzalem (zie Neh. 3-4) maar ook van de tempel. Zou dat niet iets méér dan legende kunnen zijn? De voltooiing van de herbouw van de tempel vond volgens de klassieke chronologie plaats in 516-515; dat is vrijwel precies zeventig jaar na de verwoesting van de eerste tempel, die van Salomo, door Nebukadnessar (586). Dat is precies volgens de profetie van Jeremia (Jer. 25:11v, 29:10, 2 Kron. 36:21); of misschien al te precies?

Hoe dit ook zij, slechts een enkeling (Edelman) is bereid om de algemene consensus aan te vechten, dat de tempel in de jaren 520-515 werd herbouwd en in 515 ingewijd. De aanzet daartoe was volgens Ezra afkomstig van de profeten Haggai en Zacharia (Ezr. 5:1; 6:14), en beide worden daar dus als medestanders geschetst. In het boek Haggai wordt dat verband ook duidelijk gelegd. In Haggai 1:2-14 spreekt de profeet het volk aan op hun materialisme, en verwijt ze dat de zorg voor hun eigen bestaan het enthousiasme voor de tempelbouw verre overtreft. In het boek Zacharia is die verbinding niet zo direct. Weliswaar speelt ook voor Zacharia de tempel een grote rol, maar wij zien hem niet in directe zin ageren voor de herbouw.

De slotsom is, dat verreweg de meeste uitleggers de chronologische aanduiding van het boek volgen. Slechts een enkeling (Galling) probeert, de visioenen van elkaar los te maken en ieder aan een concreet moment in de geschiedenis te verbinden. Zo denkt hij bij 2:10, de oproep om te ‘vluchten uit het noorderland’ aan de situatie vóór de uittocht en relateert hij de volgende visioenen alle aan fasen in de bouw van de tempel. Zijn poging ontmoet weinig bijval. Ook wanneer er vraagtekens gezet kunnen worden bij de precieze gebeurtenissen en de datering daarvan, is wel duidelijk dat het boek zó gelezen wil worden, betrokken op de

aanstaande herbouw van de tempel. Het lijkt dan ook verstandig, het boek daarin te volgen en geen energie te steken in een alternatieve en evenmin te controleren hypothese voor de mogelijke ontstaanstijd. Mocht blijken dat we de werkelijke auteur of eindverantwoordelijke voor de huidige tekst twee eeuwen later moeten zoeken (zo Monshouwer), dan blijft nog steeds het feit dat die auteur *deze* encensering koos voor zijn boek, en dat we die serieus hebben te nemen.

Auteur

De auteur is volgens het eerste vers van het boek 'Zacharia, de zoon van Berechja, de zoon van Iddo, de profeet'. Zacharia is een zeer veel voorkomende naam, Tenach kent zeker zo'n twintig mannen met die naam (hoeveel precies is niet zeker, omdat we niet altijd weten of dezelfde persoon bedoeld is). 'Onze' Zacharia komt behalve in de twee genoemde Ezra-teksten alleen nog voor in 1:7 en 7:1.8. Opmerkelijk is dat hij in Ezra 'de zoon van Iddo' heet, terwijl we uit Zacharia 1:1 de indruk krijgen dat hij de *kleinzoon* van Iddo is. Nu kan *bēn* behalve zoon ook wel kleinzoon betekenen. Belangrijker is dat Iddo volgens Nehemia 12:16 de stamvader is van een priester geslacht. De historische juistheid van de mededeling over Zacharia's vader, grootvader en/of stamvader valt niet meer te controleren, we kunnen alleen constateren dat er een web van familierelaties gewoven wordt, en Zacharia wordt beschreven als lid van een priesterfamilie, en als een lid van de groep die terugkeerde uit Babel. Beide gegevens zijn ter zake: hij toont zich priester in zijn aandacht voor rituelen en beelden die verband met de liturgie lijken te hebben, en als ex-balling vormt hij een zinvol duo met Haggai, die wordt geschetst als afkomstig uit de achterblijvers in Juda (zie bijvoorbeeld de verbondenheid met de lokale bevolking in Hag. 2:3.5).

Zacharia ben Berekja, door Jezus genoemd als 'tussen het tempelhuis en het altaar' vermoorde profeet (Mat. 23:35) is *niet* dezelfde als de profeet van ons boek, ondanks het feit dat zijn vaders naam klopt met Zach. 1:1. Van Zacharia-van-het-boek is evenwel geen gewelddadige dood bekend. Vermoedelijk is een verwijzing bedoeld naar de zoon van de hogepriester Jehojada, volgens 2 Kron. 24:20-22 vermoord in de tempel, en is deze verward geraakt met 'onze' Zacharia. Ook aan Zacharia zoon van Baruch, door Zeloten in de tempel vermoord in 69 gewone jaartelling (aldus Flavius Josephus, *Ant.* 4.5.4 § 334-343) zou te denken zijn.

Opbouw

Het boek Zacharia valt in twee grote delen uiteen. In 9:1 begint, met een opschrift van één woord, *massā*, last, of profetie, duidelijk een nieuw gedeelte dat zich qua stijl en inhoud afgrenst van de eerste acht hoofdstukken. Vrijwel alle commentatoren beschouwen dit tweede deel, 'Deutero-Zacharia', als een later toegevoegde tekst die weliswaar nauw betrokken is op Zacharia 1-8, maar toch eigen accenten zet. Sommigen laten bij 12:1, 'Profetie. De woorden van JHWH over Israël', een derde gedeelte beginnen, anderen houden dit voor een onderverdeling van het ene tekstgedeelte Zacharia 9-14.

We richten ons allereerst op de eerste acht hoofdstukken. Hoofdingrediënt daarvan vormen de zogenaamde 'nachtgezichten', visioenen die Zacharia 's nachts (zie 1:8) ten deel vielen. De afgrenzing van dit gedeelte, dat 1:7-6:15 beslaat, is ook op formele gronden helder: na de datum in 1:7, 'Op de 24^e dag van de elfde maand van het tweede regeringsjaar van Darius', volgt in 7:1 voor het eerst weer een nieuwe datum: 'in het vierde jaar van Darius, ... op de vierde dag van de negende maand, de maand Kislew'. Daartussen vinden we de visioenen. De visioenen zijn goed van elkaar te onderscheiden, doorgaans telt men een achttal. Of alle visioenen in één nacht ontvangen werden, is wanneer we te maken hebben met een literair werk niet zo'n zinvolle vraag; we kunnen immers niet terug achter het geschreven bericht.

Vooraf zijn nog wel twee vragen te beantwoorden, namelijk de functie van de aan sommige van de visioenen toegevoegde 'orakels', en de plaats van het derde visioen.

Aan een aantal van de visioenen zijn profetische spreuken aangehangen, die volgens de historisch-kritische uitleggers niet tot de eigenlijke visioenen behoren. Een klein overzicht:

1. de ruiters	1:8-15	1:16-17
2. de vier horens en de vier smeden	2:1-4	
3. de man met het meetsnoer	2:5-9	2:10-17
4. de reiniging van Jozua	3:1-10	
5. de kandelaar en de twee olijven	4:1-14	(4:6aß-10a)
6. de vliegende boekrol	5:1-4	
7. de vrouw in de efa	5:5-11	
8. de vier wagens	6:1-8	6:9-15

De recente exegese neigt er steeds meer toe, deze profetische 'orakels' als integraal onderdeel van de visioenen te nemen en ze er niet van los te maken. Dat lijkt mij een goede insteek: ook de visioenen zelf bevatten immers al verklaringen: een en andermaal geeft de tolkengel, al dan niet op socratische wijze door eerst aan Zacharia te vragen wat hij ziet, toelichting bij het visioen. In de 'toevoegingen' vindt eenzelfde soort toelichting plaats, en volgens Van der Woude is hier dan ook de tolkengel aan het woord.

Aparte aandacht vraagt het derde visioen, een scène waarin een historische figuur optreedt, de hogepriester Jozua. Om die reden, en ook wel om het achttal visioenen tot het bijbelse getal zeven terug te brengen, wordt het derde visioen door de meerderheid van de uitleggers beschouwd als een latere toevoeging. Zij zien in het overblijvende zevental een mooi symmetrisch samengesteld geheel, waarbij het vrij statische visioen van de kandelaar (4:1-14) het midden vormt. Zo'n ingreep in de tekst is echter nogal drastisch voor wie net had besloten om uit te gaan van de tekst zoals die er ligt. Die weg zullen we dan ook niet gaan, maar het kan geen kwaad in het achterhoofd de gedachte van een geleidelijke groei van de tekst toch niet helemaal uit te sluiten.

Wanneer we de nachtvisioenen en de bijbehorende profetische toelichting als een geheel beschouwen, valt Zacharia 1-8 daarmee in drie delen uiteen. Een bevestiging dat dat ook een bedoelde indeling is, vinden we in het feit dat de inleiding, 1:1-6, inhoudelijk nauw verbonden is met de hoofdstukken 7 en 8. Een voorbeeld: in beide gedeelten speelt de verhouding tot het verleden en de eerdere profeten (vgl. 1:4-6 met 7:7vv).

Boodschap en theologie

In een inleiding wordt vaak teveel gezegd. De tekst mag het zeggen, en we moeten als het ware nog beginnen met lezen. Maar wel is duidelijk, dat de profetie van Zacharia in de bescheiden traditie van de heilsprefetie staat. Na een periode van oordeel is er nu weer sprake van Gods genadige toewending tot zijn volk, en dat betekent een nieuwe toekomst rondom de tempel. Hoewel er verband is met de Sionstheologie, gaat het in Zacharia niet om de simpele onvoorwaardelijke theologie van de zekerheid waar diverse profeten zo tegen te keer gaan (vgl. met name de discussie tussen Jeremia en de heilsprefet Chananja, Jer.27 en 28). Het gaat om een theologie die zich bewust is van de grote crisis die het volk heeft doorgemaakt. Als de hogepriester Jozua 'een stuk brandhout, ontruikt aan het vuur' wordt genoemd (3:2), dan geldt dat niet alleen hem, maar staat hij daar als vertegenwoordiger van het volk dat de hitte van de ballingschap heeft doorstaan. De schuld waarmee die ballingschap verbonden is wordt niet ontkend, maar die vormt niet het laatste woord, en er is uitzicht op een nieuwe toekomst voor Jeruzalem.

Een ander aspect vormt de op enkele plaatsen onmiskenbaar doorbrekende openheid naar de volkeren. Het afsluitend beeld in Zacharia 8:20-23 is daarbij het bekendste, maar het is duidelijk dat de macht van God zich niet alleen beperkt tot Israël maar alle volkeren omvat. Zijn deze zeer grote lijnen wel ongeveer duidelijk, over veel andere punten zijn de uitleggers het allermindst eens. Zo is de messiaanse verwachting van Zacharia en de verhouding tussen priesterlijk bestuur een onderwerp van uitvoerige discussie die meer dan academisch belang heeft: het gaat erom, hoe de plaats van de tempel en de priesters zal zijn en welke plaats het heilige in de samenleving zal krijgen. De lezer heeft de niet eenvoudige taak, deze profetische verkondiging eerst te destilleren uit de kleurrijke beelden en vervolgens zich op zijn of haar manier te laten aanspreken in een totaal andere tijd en situatie. Wie Zacharia's boek gaat lezen, is gewaarschuwd. Tegelijk heeft juist door die beelden het boek een gelaagdheid die voorkomt dat je er snel op uitgekeken raakt en wel denkt te weten wat er bedoeld is. Het is een schatkistje met telkens nieuwe laatjes met verrassende inhoud. Laten we het open maken.

Literatuur

- Albertz, Rainer, *A History of Israelite Religion in the Old Testament Period, Vol. 2. From the Exile to the Maccabees*, London 1994.
- Bickerman, E., 'The Edict of Cyrus in Ezra', *Studies in Jewish and Christian History I*, Leiden 1976, 72-108.
- Butterworth, Mike, *Structure and the Book of Zechariah* (JSOTSup 130), Sheffield 1992.
- Carroll, R.P., 'Poets not Prophets: A Response to 'Prophets through the Looking-Glas'', *JSOT* 27 (1983), 25-31.
- Conrad, Edgar W., *Zechariah* (Readings), Sheffield 1999.
- Edelman, Diana V., *The Origins of the 'Second' Temple: Persian Imperial Policy and the Rebuilding of Yehud*, London 2005.
- Eynikel, Erik, Wieringen, Archibald van (red.), *Toen zond de Heer een profeet naar Israël. Het na-exilisch profetisme van het Oude Testament, deel II*, Baarn 1996.
- Galling, Kurt, 'Die Exilswende in der Sicht des propheten Sacharja', *VT* 2 (1952), 18-36.
- Hanhart, Robert, *Sacharja 1-8* (BKAT), Neukirchen 1998.
- Klein, George L., *Zechariah* (The New American Commentary, Vol. 21B), Nashville, TN 2008.
- Lemche, Niels Peter, *Ancient Israel. A new history of Israelite Society*, Sheffield 1988.
- Love, Mark Cameron, *The Evasive Text: Zechariah 1-8 and the Frustrated Reader* (JSOTSup 296), Sheffield 1999.
- Monshouwer, D., Vreekamp, H., *Zacharja, een profeet om te gedenken: van Loofshutten naar Pasen*, Zoetermeer 1994.
- Meyers, Carol L./Meyers, Eric M., *Haggai, Zechariah 1-8: a new translation with introduction and commentary* (Anchor Yale Bible, Vol. 25B), New Haven 2008.
- Petersen, David L., *Haggai and Zechariah 1-8* (OTL), Philadelphia 1984.
- Rendtorff, Rolf, *Das Alte Testament. Eine Einführung*, Neukirchen 2007.

- Rose, Wolter H., *Zemah and Zerubbabel : messianic expectations in the early postexilic period* (JSOTSup 304), Sheffield 2000.
- Smith, Ralph L., *Micah–Malachi* (Word Biblical Commentary, Vol. 32), Dallas 1998.
- Tollington, Janet E., *Tradition and Innovation in Haggai and Zechariah 1-8* (JSOTSup 150), Sheffield 1992.
- Vriezen, Th.C., Woude, A.S. van der, *Oudisraëlitische en Vroegjoodse literatuur*, Kampen¹²2009
- Willy-Plein, Ina, *Haggai, Sacharja, Maleachi* (Zürcher Bibelkommentare), Zürich 2007.
- Woude, A.S. van der, *Zacharia* (POT), Nijkerk 1984.

AMOS

De profeet Amos is bekend om zijn inzet voor recht en gerechtigheid en zijn kritiek op routineuze offers. Deze elementen maken Amos geliefd bij bevrijdingstheologen. Tegelijk geldt hij als donderprediker in een decadente tijd. Want zijn bejegening van de toplaag van de bevolking, die 'omhangt op divans en uit plengvaten wijn drinkt' (6:4-6), is niet mals. Op hun misdaden zal een oordeel volgen dat zijn weerga niet kent.

Ik weet immers hoe talrijk jullie misdaden zijn
en hoe groot in getal jullie zonden:
dat je de rechtvaardige benauwt,
steekpenningen aanneemt
en de armen in de stadspoort verdrukt. Amos 5:12

Daarom, zo zegt JHWH, de God van de machten, de Heer:
op alle pleinen zal rouwbeklag klinken,
op alle straten zal men ach en wee roepen (...)
wanneer Ik door je midden trek,
zegt JHWH. Amos 5:16-17

De doortocht van JHWH door het volk, synoniem voor het voltrekken van het oordeel, zal links en rechts dood en verderf zaaien. Het resultaat zal een totale begrafenissfeer zijn. In het boek Amos zitten veel van zulke rouw- en dood-beelden (5:2-3; 8:3.10; 9:1-3). Ze functioneren als uiterste consequentie van de wantoestanden die de profeet in Israël signaleert.

Naast zulke voortvarende woorden staan er ook hymnische passages in de tekst. Daarin wordt vol lof de scheppingsmacht van JHWH bezongen en worden de brede en kosmische dimensies van zijn gezag aangeduid. Het zijn imponerende passages die het geheel uittillen boven de praktijk van alledag.

Want zie
die de bergen boetseert en de wind schept

STRUCTUUR VAN AMOS

DEEL I WOORDEN VAN DE PROFEET

1:1-2 Inleiding

Inhoud: introductie van Amos en van het machtige woord van JHWH

1:3-2:16 Acht gerichtsspreuken

Inhoud: gericht tegen de volken en als climax ook tegen Israël

3:1-15 Het vonnis over de dreigende interventie van JHWH jegens Israël

Terminologie uit een rechtszaak: de introductie van het vonnis (1-2), oproep van getuigen (9-12) en rol van de getuigen (13-15)

4:1-6:14 De misstanden toegespitst: over valse en oprechte religie

Inhoud: wat is heilig? Offers en weelde of de zoektocht naar recht?

DEEL II VERTELD VANUIT DE PROFEET ALS IK-FIGUUR

7:1-9:6 Vijf visioenen, het Bethel-incident en twee orakels

Inhoud: twee plagen over Israël, twee symbolen dat de maat vol is en ten slotte verwoesting van de tempel

9:7-15 Twee slotpassages

De harde aanpak van het volk (7-10) en een belofte van heil (11-15)

en de mens zijn plannen onthult,
die de dageraad tot duisterheid maakt
en de toppen der aarde betreedt:
JHWH, God van de hemelse machten, is zijn naam.

Amos 4:13

Wat is er verder bekend over de persoon van Amos? Hoewel hij afkomstig is uit Juda betreffen zijn woorden, zo is de klassieke opvatting, vooral het Noordrijk Israël (1:1; 4:1; 5:5; 6:1). Amos opereert dus om zo te zeggen buitenslands en als buitenstaander (vgl. 7:12-13). Deze visie is, wanneer men het geheel van het boek beluistert, niet overtuigend. Ook Juda en Jeruzalem zijn betrokken in de profetie. Jeruzalem wordt zelfs genoemd als bakermat van de goddelijke stem (1:2) en geldt in het slotvisioen ook als oriëntatiepunt (9:11-15). Het noordrijk met zijn heiligdommen in Bethel en Gilgal en met zijn hoofdstad Samaria mag dan centraal staan, het gaat in Amos niet uitsluitend over het Noordrijk.

In welke tijd speelt het boek? De koningsnamen Uzzia en Jerobeam wijzen naar de tijd rond 750. In de profetieën van Amos wordt ook verwezen naar de komende wegvoering en ballingschap van Israël in 722 (6:7.14; 7:10.17). De slotprofetie in Amos 9:11-15 maakt melding van de 'vervallen hut van David' en zinspeelt op de vervallen staat van Jeruzalem. Het is een heilsvoorzegging met jeremiaanse motieven (uitrukken, planten, herbouw van de stad) op grond waarvan men vaak denkt aan een datering na 586. In elk geval is duidelijk dat in het boek Amos gegevens zijn geïntegreerd uit verschillende perioden van Israëls geschiedenis. Dat is blijkbaar geen probleem zolang het gaat om herkenbare situaties zoals ballingschap en wederopbouw.

Over de achtergrond van de profeet – hij is de enige van alle schriftprofeten van wie het beroep vermeld staat – doen romantische speculaties de ronde. Schapenfokker, veehouder en vijgenkweker zijn de raadselachtige kwalificaties die op hem van toepassing zijn (1:1; 7:14). Amos zou dus een arme boer zijn geweest, of juist een grootgrondbezitter op grond van een parallel met II Koningen 3:4. Hoe dit ook zij, twee observaties lijken van belang: Amos is 'achter de schapen vandaan gehaald' wat een parallel biedt met de grote profeet Mozes (Ex. 3:1) en hij is geen profeet van professie maar komt uit de landbouw en veeteelt. Dat sluit aan bij twee belangrijke thema's in het boek, namelijk de omstreden rol van profetie temidden van een weerspannig volk (2:12; 7:13) en, aan de andere kant, de geweldige kracht van het goddelijk woord dat niet ongedaan kan worden gemaakt (1:2; 3:8; 7:10-17).

LITERAIRE STRUCTUUR

In de tekst van Amos komen veel series voor: van uitspraken, vragen en visioenen. Door het ritme van de herhaling wordt vaak toegewerkt naar een climax. Door deze herhalingen is een onderverdeling van de tekst goed te maken. Opvallend is de cesuur tussen Amos 1-6 en 7-9. In het tweede deel is de profeet als ik-figuur aanwezig. Daarin komt ook een verhalend gedeelte voor: de confrontatie tussen de profeet en de priester van het rijksheiligdom in Bethel.

TOELICHTING

De eerste twee hoofdstukken van Amos bestaan uit een verzameling van orakels tegen de volken. Dat is een bekend genre uit de grote profeten (zie o.a. Jes. 13-21 en Jer. 46-51). De

spreuken zijn allemaal op dezelfde manier opgebouwd. Op een stereotiepe beginzin volgt een aanduiding van de misdaad en daarna volgt de goddelijke represaillemaatregel.

Om drie overtredingen van Damascus,
nee om vier zal Ik het niet herroepen.
Omdat ze Gilead met ijzeren sleden hebben vertrappt,
slinger Ik vuur in het huis van Hazaël. Amos 1:3-4

Gilead is Israëlitisch grondgebied in het Overjordaanse en Hazaël koning van Damascus. De terugkerende beginzin (... zal ik het niet herroepen) kan verschillend worden geïnterpreteerd omdat het object niet staat vermeld. Meestal kiest men als betekenis dat JHWH zijn oordeel over deze volken niet zal herroepen. Dat zal dus voltrokken worden. Het drie-nee-vier patroon dient om de overmaat van overtredingen aan te geven. Deze stijlfiguur drukt uit dat het niet gaat om een eenmalig incident maar om ontelbare overtredingen.

De opbouw van de serie van acht spreuken is regelmatig en fraai. Eerst komen Damascus, Gaza en Tyrus aan de orde: volken ten noorden en zuidwesten van Israël. Daarna volgen Edom, Ammon en Moab: buurvölker ten oosten die als verwant werden beschouwd (zie voor de familierelaties Gen. 19:36-38 en 36:1-7). Ten slotte, en dat is verrassend, volgen in de opsomming Juda en Israël. Deze worden beschouwd als vergelijkbaar met de vreemde volken, op zich al een depreciatie: hen treft eveneens de woede van JHWH. Tot en met het zevende orakel is de opbouw identiek: steeds keert het vuur terug als instrument van verwoesting. In het achtste orakel wordt van dit patroon afgeweken: het is de climax van het geheel. Uitgebreid wordt onthuld hoe ook Israël is afgeweken van de verbondsnorm.

Omdat zij de rechtvaardige voor geld verkopen
en de arme in ruil voor een paar schoenen,
het hoofd van de geringe vertrapten in het stof der aarde
en het bestaansrecht van de armen verkrachten;
een man en zijn vader gaan naar dezelfde deerne
om mijn heilige naam te grabbel te gooien. Amos 2:6-7

De beschermende en bevrijdende inzet van JHWH voor het volk wordt daar als contrast naast gezet (9-11). In militaire termen en via de versterkende stijlfiguur van de ontkenning worden de consequenties getekend en wordt aangeduid hoe het volk zal 'kraken' onder de belegering door JHWH.

De sterke zal dan zijn kracht niet kunnen ontplooiën
en de krijgsheld zal het er niet levend van afbrengen;
ook de boogschutter zal niet standhouden,
de snelvoetige zal niet ontkomen
en de ruiter zal het er niet levend van afbrengen. Amos 2:14-15

Na dit begin volgt een middendeel in het boek (3-6), driemaal (3:1; 4:1 en 5:1) ingezet met de introductie: hoor! Dit middenstuk bevat allemaal kortere eenheden die overwegend

bestaan uit directe rede aan het adres van Israël of van groepen uit de bevolking. Een kern-thema is de aandacht voor hoog en laag. Er schemert door dat er een welvarende boven-klasse is. De dames en heren van Samaria houden drinkgelagen, ze wonen in huizen van steen (in plaats van klei) en zijn dol op de feesten in de tempel (5:23). Ze beschikken over de voortreffelijkste olie als parfum, en eten vlees – een luxe – naar believen (6:4-6). Kortom, ze zwelgen in overvloed.

Maar tegelijk, luidt de donderpreek van de profeet, zijn anderen het kind van de rekening. Armen en weerlozen zijn het slachtoffer van de genotscultuur van de toplaag. Recht en gerechtigheid (5:7.15.25; 6:12), die de identiteit van het verbond en van het volk Israël bepalen, worden ondermijnd. Wat moeten we onder het profetische begrip gerechtigheid verstaan? Niet de blinde toepassing van regels of de gelijke behandeling van allen maar: de zorg voor en solidariteit met de arme en geringe. Waar de klappen vallen, vallen ook de beslissingen als het gaat om het doen van gerechtigheid. Je zult, aldus de thora, je hand – dat is je bezit – wijd openen voor de ellendige en arme in het land (Deut. 15:11). Waar dat niet gebeurt, ontspoorst het volk. De profeet heft om die reden zelfs een begrafenislied (!) aan over Israël.

Gevallen is zij, zij zal niet weer opstaan:

jonkvrouwe Israël,

neergegoot op de bodem

en er is niemand die haar kan doen opstaan.

Amos 5:1

In hoofdstuk 7-9 volgen vijf visioenen die stuk voor stuk het karakter hebben van een nachtmerrie. In tegenstelling tot het voorafgaande waar het ging om het woord en het gehoor, ligt het accent nu op het zien en het gezicht. De profeet krijgt een kijkje in de goddelijke keuken en functioneert daarbinnen als gesprekspartner en interpreet van de gezichten. De vijf visioenen bestaan uit twee series van twee en de laatste vormt de climax.

In de eerste nachtmerrie (7:1-3) ziet hij een zwerm sprinkhanen die dreigen alle gewas van het land op te vreten. De profeet komt tussenbeide:

Toen zij bezig waren het gewas van het land volledig op te vreten,

zei ik: Heer JHWH, vergeef toch!

Hoe moet Jakob dit overleven,

hij is immers klein?!

JHWH kreeg hierover berouw:

het zal niet gebeuren, zei JHWH.

Amos 7:2-3

In het tweede gezicht komt het apocalyptische beeld voor van een vuurregen die de grote watermassa onder de aarde verzwelgt en ook de bouwgronden. Weer speelt God de rol van bemiddelaar en wendt het dreigende onheil af. In de tweede serie krijgt Amos twee symbolische voorwerpen te zien die aanduiden dat het einde nabij is: een paslood en een korf vol rijpe vruchten. Hier is geen sprake meer van respijt. Twee keer klinkt de zin: Ik zal mijn volk voortaan niet meer sparen (7:8 en 8:2).

Tussen deze visioenen in staat de confrontatie van Amos met Amasja in Bethel (7:10-17). Dit narratief intermezzo lijkt midden in de opsomming van vijf visioenen een vreemde

eend in de bijt, maar de dreigende aankondiging aangaande koning Jerobeam (7:9) vormt een duidelijk verband. Het buitenissige visioen wordt als het ware meteen opgepakt en zo uitermate serieus genomen. De oppositie die Amos ondervindt in Bethel is ook thematisch van belang. De priester Amasja adviseert Amos namelijk om vanwege zijn negatieve boodschap maar te vluchten en te stoppen met profeteren. Maar deze repliceert:

*Ik ben geen profeet of lid van een profetengilde,
ik ben veehoeder en vijgenkweker.
Maar JHWH nam mij achter mijn kudde vandaan
en JHWH zei tegen mij: ga en profeteer tegen mijn volk Israël!* Amos 7:14-15

Vanwege zijn 'diplomatieke' poging om de profetie ongedaan te maken treft Amasja zelf een ondubbelzinnig onheil dat zijn hele familie omvat: schande en onheil, wegvoering en ballingschap. Het lot dat de priester treft is exemplarisch voor het lot van het volk als geheel. De hele Bethel-episode heeft dat karakter: het duidt heel direct de spanning aan die profetie kan oproepen in een volk: het zijn onwelkome woorden die weerstand oproepen en tegelijk is er geen houden aan, noch voor Amos noch voor Amasja. Het goddelijk spreken is als het brullen van een leeuw die uit zijn schuilplaats komt (1:2; 3:8; vgl. Jer. 25:30.38), overdonderend, onontkoombaar en onheilspellend.

Het slotvisioen in 9:1-6 gaat over de verwoesting van de tempel. De tempel, centrum van de religie en symbool van de open communicatie tussen god en mens, zal veranderen in een ravage. In de klopjacht van JHWH daarna – de goddelijke ik-figuur verschijnt hier in het beeld van een achtervolgende vijand – kan niemand ontkomen: in een climactische serie van vijf uitspraken wordt duidelijk dat alle vluchtwegen, hoog en laag, zijn afgesneden (9:2-5).

De heilsprofetie aan het slot lijkt op een plotselinge windstilte na de orkaan. Het is een bloemlezing van motieven van herstel en wederopbouw die ook elders voorkomen (Jer. 30-31; Jes. 65:21; Joël 4:18). De belofte handelt over de renovatie van de vervallen hut van David – de stad Jeruzalem – en spreekt beeldend over de grote vruchtbaarheid en welvaart van het volk. Geen lege stoppelvelden na de maaitijd, maar er wordt net zo lang oogst binnen-gehaald tot het al weer tijd is om te ploegen.

*Zie de dagen komen – godsspraak van JHWH –
dat de ploeger de maaier op de voet volgt
en de druivenperser de zaaier;
dan zullen de bergen druipen van jonge wijn
en al de heuvelen daarvan overvloeien.* Amos 9:13

Maakt deze belofte alle dingen zoet en het voorafgaande ongedaan? Nee. Het voorafgaande laat hoogstens zien hoe kwetsbaar en onvanzelfsprekend de belofte van het goede is. Tegelijk kan men in deze heilsprofetie ook een teken zien van ironie: ondanks de herhaling dat het oordeel zonder reserve zal worden voltrokken (Amos 1-2), volgt in het slot van het boek toch een teken van goddelijke reserves: een belofte van herstel.

THEMATIEK

Een van de thema's die eruit springen bij Amos is de aandacht voor de volkeren. Behalve uit de gerichtswaarden in Amos 1-2 blijkt ook verder in het boek de kosmopolitische blik van de profeet (3:9; 5:26; 6:2.13; 8:8; 9:7). Kernthema is dat Israël gelijk geworden is aan de volken (1-2; 4:10; 9:7) en zich niet meer kan beroepen op een bijzondere positie. De bevrijding uit Egypte en de woestijntijd worden wel genoemd als referentiepunt (2:10; 3:2; 5:25) maar de verbondenheid tussen God en volk speelt nauwelijks een rol in het appèl dat op Israël wordt gedaan. Steeds weer worden de volken genoemd, om toe te kijken bij het oordeel over Samaria, als instrument van straf voor Israël (6:14) en als punt van vergelijking (4:10; 6:2). Is het dan zo dat de volken ook vallen onder de zeggenschap van JHWH en gemeten worden aan de claims van het verbond? Of moet men de gelijkshakeling aan de volken en de opsomming van hun wrede heden opvatten als een retorisch middel om Israël te confronteren met zijn status als zogenaamd verbondsvolk? Dat laatste is goed mogelijk – temeer omdat de acht spreuken jegens de volken zo'n weloverwogen en gestileerde indruk maken dat ze meer op een literaire – en geschreven – compositie lijken dan op een gesproken betoog.

Een tweede motief is dat van de brede scheppingsmacht van JHWH. Hij is de god van hemel en sterren, die het water van de zee gebiedt, die heer en meester is over dag en nacht, regen en zonneschijn. Ook de titel 'god van de hemelse machten' past hierbij (3:13; 4:13; 5:14.15.16.27; 6:8.14; 9:5).

Hij die het Zevengesternte en Orion maakt,
die het doodsdonker verandert in morgenlicht
en de dag verduistert tot nacht;
die de wateren van de zee bijeenroept
en ze uitgiet over de aarde:
JHWH is zijn naam.

Amos 5:8-9

Op die dag – godsspraak van de Heer JHWH –
laat Ik de zon ondergaan op het middaguur
en verduister Ik de aarde op klaarlichte dag;
dan verander Ik jullie feesten in rouw,
al je liederen in een klaagzang.

Amos 8:9-10a

De mogelijkheid om in te grijpen in processen van de natuur en in de gegeven afwisseling van dag en nacht onderstreept de superioriteit van JHWH. Dergelijke passages laten er geen twijfel over bestaan dat de straf aangekondigd aan Israël maar een fractie is van het totale vermogen van JHWH. Door zijn potentie in een kosmisch perspectief te plaatsen, krijgt het profetisch appèl extra overtuigingskracht.

Het repertoire van Amos is daarmee anders dan dat van Hosea. Voor Amos geldt dat JHWH weliswaar de nationale god is van Israël maar tegelijk staat Hij op een soevereine afstand van het volk. Het gaat bij Amos om de imposante en overtuigende macht van JHWH die het leven onder zijn gunst voor Israël – en voor de volken – tot een onontkoombare opdracht maakt.

Ten slotte is karakteristiek voor Amos hoe godsdienst bijna vervangen wordt door het doen van gerechtigheid.

Ik haat en veracht jullie feesten,
Ik kan jullie plechtigheden niet luchten! (...)
Doe van Mij weg het lawaai van je liederen,
het getokkel van je harpen wil Ik niet horen!
Maar laat het recht golven als water
en gerechtigheid als een nooit droogvallende beek. Amos 5:21-24

Met radicaal elan wordt de bestaande liturgie van tafel geveegd en door een schijnbaar (!) seculier doel vervangen. Het beeld van het bewegende water (a) dat nooit droogvalt en alle seizoenen door stroomt (b) roept levendigheid, dynamiek en bestendigheid op. In de sfeer van het rechtdoen krijgt zo de toenadering tot God vorm.

INTERTEKSTUELE VERBANDEN

Amos is verbonden met het voorafgaande boek Joël door een aantal motieven. De inzet van Amos – JHWH die als een leeuw brult uit Sion – is zo letterlijk te vinden in Joël 4:16. In de heilsprofetie aan het slot van Amos (9:11-15) keert het motief terug van de bergen die druipen van wijn (Joël 4:18). De boeken hebben ook de thema's van de dag des Heren (Joël 1:15; 2:1-2; Amos 5:18) en de sprinkhanenplaag (Joël 1:2 en Amos 4:9; 7:1-3) gemeenschappelijk. Dit verklaart mogelijk waarom Amos niet direct op Hosea volgt, zoals te verwachten zou zijn op grond van lengte, inhoud en chronologie, maar Joël er tussenin staat.

Verder zijn in Amos veel stijlfiguren en thema's te herkennen uit de grote profeten Jesaja en Jeremia: de qina – klaagzang – over jonkvrouw Israël (Jer. 31:4.21; 9:17-23), de spreuken jegens de volken en het primaat van de ethiek (o.a. Jes. 1:11-17; 5:11-16).

In het Nieuwe Testament wordt niet vaak letterlijk geciteerd uit het boek Amos.

- In Handelingen 15:16-18 staat een lang citaat uit de heilsprofetie van Amos 9:11-12, met het oog op de inclusie van de volkeren in het heil.
- In Handelingen 7:42 wordt de polemie tegen de afgodsbeelden uit Amos 5:25-26 geciteerd, met een kleine actualiserende variatie.

Toch ademen vooral de evangeliën sterk de geest van deze profeet. De bergrede in Matteüs 5-7 (o.a. 5:6; 6:33; 7:21) en de lofzang van Maria in Lucas 1:46-55 waarin de werkwijze van de komende messias wordt aangeduid, laten zien hoe sterk Amos' accent op de integriteit van leven en leer heeft doorgewerkt en een plaats heeft gekregen in het messiaanse programma van Jezus.

LITERATUUR

- D. Stuart, *Hosea-Jonah* (Word Biblical Commentary), Waco (Texas) 1987.
- B. Lang, 'What is a prophet?', in: B. Lang, *Monotheism and the Prophetic Minority* (The Social World of Biblical Antiquity Series 1), Sheffield 1983, pp. 60-82.
- R. Abma, 'Thora verzaken, land verlaten: bijbels-theologische noties in het boek Hosea', in: *Amsterdamse Cahiers voor exegese en bijbelse theologie* 17 (1999), pp. 37-50.

Kopij voor het tijdschrift *Schrift* 173 (oktober 1997)
© Klaas Spronk,

Nahum: een welsprekende trooster

Een kleine twintig jaar geleden begon prof. A.S. van der Woude het door hem geschreven themanummer van *Schrift* (nr. 59, september 1978) over de profeet Nahum aldus: 'Nahum is één van de minst bekende profeten van het Oude Testament en zijn boek één van de minst gelezen geschriften van de Bijbel. Maar dat niet alleen: Nahum is ook één van de minst gewaardeerde profeten van het Oude Testament en zijn boek één van de minst gewaardeerde boeken van de Bijbel. Nahum staat theologisch niet hoog aangeschreven. Hij is voor veel verklaarders het zorgenkind onder de canonieke profeten. (...) Is zijn boek niet bij *vergissing* in de Bijbel terechtgekomen?' (p. 163). Nu is het niet verbazingwekkend dat de profetie van Nahum bij veel lezers snel weerzin oproept. Zijn boodschap begint met 'de Here is een wreker' - tot drie keer toe - en in drie hoofdstukken beschrijft en bejubelt hij in geuren en kleuren de ondergang van de stad Nineve. Dat klinkt ons niet als muziek in de oren. En er lijkt veel te zeggen voor het oordeel van F. Maeijer (in zijn boek *Klein en fijn. Twaalf kleine profeten*, Baarn 1996, p. 54). Hij noemt Nahum een 'kortzichtige visionair met een tamelijk nationalistische inslag.' Dan liever het verhaal van Jona over Gods hart dat groter is dan het kleinzielige menselijke oordeel. En hier wordt Nineve het vreselijke, door Nahum zo bloemrijk beschreven lot juist bespaard. Het boek Jona lijkt wel bedoeld als een correctie op de boodschap van Nahum. Jona wilde dezelfde boodschap brengen als Nahum en met hetzelfde gevolg. Hij spreekt ook met precies dezelfde woorden over de Here: 'U bent een genadige en barmhartige God, toegevend en rijk aan liefde, U hebt altijd berouw over onheil' (Jona 4:2). Zo sprak Nahum ook over de Here (Nahum 1:3), maar terwijl dit bij Nahum de inleiding is voor het oordeel, noemt Jona het als de grond van de genade van de Here.

Ook al kun je zo het boek Jona lezen als tegenhanger van de profetie van Nahum. Dat neemt niet weg dat Nahum zijn plaats gehouden heeft onder de profeten. Hopelijk zal duidelijk worden dat zijn woorden niet slechts bewaard zijn als iets dat achterhaald is, maar - integendeel! - dat ze als een indrukwekkend, geïnspireerd profetisch getuigenis ook nu nog mensen in positieve zin kunnen raken, zoals uiteindelijk Van der Woude ook concludeerde.

Wie was Nahum en wanneer leefde hij?

Uit andere bronnen is niets bekend over een profeet met deze naam en evenmin over de plaats waar hij volgens het opschrift vandaan kwam, Elkos. Het enige historische aanknopingspunt is de vermelding in Nahum 3:8 van de val van de Egyptische stad No-Amon. Dat is een andere naam voor Thebe, tegenwoordig beter bekend als Luxor en Karnak. In 663 v.C. werd deze voormalige hoofdstad veroverd door de Assyrische koning Assurbanipal. Het markeert het hoogtepunt van Assyrië als wereldrijk. Nahum kondigt de val van de Assyrische hoofdstad Nineve aan. Die vond inderdaad plaats, door toedoen van onder meer de Babyloniërs, in het jaar 612. Volgens veel uitleggers is de profetie pas daarna ontstaan en hebben we te maken met reactie op deze ingrijpende gebeurtenis in de vorm van een nagebootste voorspelling. De tekst zelf geeft daarvoor echter geen aanleiding. De beschrijving van de komende gebeurtenissen is in algemene termen en lijkt vooral te zijn geïnspireerd door de stijl van Assyrische hofannalen. Ook daarin wordt bijvoorbeeld het Assyrische leger bij de verovering van een vijandelijke stad vergeleken met een

verwoestende vloed (vgl. Nah. 2:7-8). Het meest voor de hand liggend is dus dat de profetie een reactie is op de gebeurtenissen in Egypte in 663. Ook al lijkt Assyrië onoverwinnelijk, ooit zal het zelf het lot ondergaan dat het nu over anderen brengt. Voor Juda dat zucht onder het juk van Assyrië is dat een troostrijke gedachte. Het moet wel gevaarlijk zijn geweest om in die tijd zoiets in het openbaar te zeggen. Manasse, de koning van Juda, had zich immers onderworpen aan Assurbanipal en zou een dergelijke belediging van een 'bevriende' natie niet tolereren. We zouden daarom best wel eens te maken kunnen hebben met een pseudoniem. En dan ook nog van iemand die niet ver af stond van het hof in Jeruzalem. Hij kende de Assyrische teksten, zoals die ook in Jeruzalem bewaard zullen zijn, met name in de vorm van verdragsteksten. Hij was ook vertrouwd met Psalmen zoals die klonken in de tempel. Misschien was hij wel een schrijver aan het hof, want hij beheerst zijn taal meesterlijk. Omdat hij anoniem wilde blijven verschool hij zich achter de naam Nahum. Dat betekent 'trooster'. Hij wil zijn volk immers bemoedigen. De keus voor dit pseudoniem wordt ook toegelicht door de opmerking dat voor het verwoeste Nineve geen troosters te vinden zullen zijn (3:7). Ook de naam van zijn woonplaats bevat een boodschap. Elkos betekent 'God is dreigend'. Het is een eerste aanduiding van het strenge oordeel dat volgt. In Jes. 21:2 wordt hetzelfde woord gebruikt bij een soortgelijke aankondiging van een grote verwoesting.

De troostrijke boodschap

Op het eerste gezicht lijken de nadruk op de Here als wreker en blijde boodschap van de komende vrede met elkaar in tegenspraak. Dat komt echter vooral door doorgaans negatieve associaties die men heeft bij het woord wraak. Men is geneigd te denken aan spiralen van geweld zoals in het voormalige Joegoslavië. Maar men mag niet over het hoofd zien dat Nahum juist nadrukkelijk de Here noemt als wreker. Er is een wezenlijk verschil tussen de mens als wreker en God die als rechter het kwaad uitbant, zoals ook Paulus benadrukt in Romeinen 12:19, waarbij hij citeert uit Deut. 32:35. Bij Hem hoeft men niet te vrezen voor geweld dat alleen maar nieuw geweld oproept en zo de vrede in de weg staat. Nahum biedt tegenspel aan de nare gedachte dat onrecht van de machtigen ongestraft blijft. De harde realiteit is nu eenmaal dat de bozen niet altijd tot bekering komen, zoals dat gebeurt in het boek Jona. Wie de macht in handen heeft laat zich niet zo snel ter verantwoording roepen.

Maar, zo kan men zich afvragen, moet Gods optreden als rechter nu met zoveel geweld gepaard gaan? Het antwoord daarop moet simpel luiden dat dit geweld niet anders dan de door de Assyriërs over andere volken uitgestorte wreedheden die nu op henzelf terechtkomen. Het is als de profetie van Jezus: 'allen die naar het zwaard grijpen, zullen door het zwaard omkomen' (Mat. 26:52). In het boek Nahum wordt dat extra duidelijk doordat de profeet voortdurend uit assyrisch eigen oorlogsverslagen lijkt te citeren. Als schrijver aan het hof van één van de vazallen van Assyrië kende Nahum ze ongetwijfeld door en door. Ze waren bedoeld om de onderhorige volken te imponeren en te intimideren. Er was een profetische geest voor nodig om het tegendeel te bewerken.

De fraaie verpakking

De inspiratie van de schrijver die zichzelf de naam Nahum toedicht blijkt niet alleen uit de moed om in te gaan tegen de berusting in de overmacht van Assyrië, maar ook uit de manier waarop hij dat doet. Over weinig zijn de uitleggers van dit boek het eens, maar iedereen erkent het literaire meesterschap van de schrijver. In een vertaling komt dat slechts in

beperkte mate uit de verf. Men ziet wel iets van de elkaar in hoog tempo afwisselende beelden, maar men moet Hebreeuws kennen om geraakt te worden door de vele alliteraties en het verrassende ritme in de tekst. Dat heeft allemaal te maken met het horen van de tekst. De schrijver had ook nog wat in petto voor de aandachtige lezer. Waarschijnlijk zullen de eerste lezers dit ook hebben opgepikt, maar in de loop der eeuwen ging die kennis verloren. Pas halverwege de vorige eeuw ontdekte een Duitse predikant weer dat er in het eerste hoofdstuk van het boek een acrostichon verscholen gaat. De beginletters van de versregels volgen het alfabet, zoals we dat ook tegenkomen bij sommige psalmen, bijv. Ps. 9-10 en 25. In veel vertalingen wordt dat sindsdien ook in de kantlijn aangegeven. In Nahum 1 zijn er echter wat onregelmatigheden. De afstand tussen de letters *alef* en *bet* is groter dan bij de andere letters, de *dalet* lijkt te ontbreken en bovendien is niet duidelijk waar de serie precies ophoudt. Het alfabet wordt in ieder geval niet helemaal vol gemaakt.

In de afgelopen anderhalve eeuw zijn talloze pogingen ondernomen om dit te verklaren. Daarbij werd nogal eens gesuggereerd dat de dichtelijke vermogens van de schrijver te kort schoten of dat bij de overlevering van de tekst de nodige fouten zijn gemaakt. Nu blijkt echter dat men niet goed genoeg naar de tekst zelf gekeken heeft. We moeten bij de eerste twee verzen niet alleen letten op de letters aan het begin van de versregels, maar ook op hun slotletter. Wat lezen we als we de eerste vier letters na elkaar zetten? JHWH, de Godsnaam! En combineer je dit met de beginletters na het opschrift, dan krijg je een in de Hebreeuwse bijbel zeer bekende uitdrukking: *ani JHWH*, 'Ik ben de Here'! Je kunt het zien als een verborgen handtekening. Nahum schrijft zijn woorden namens God zelf. Zo'n acrostichon met letters aan begin en slot van de versregels was een bekende stijlfiguur in het Akkadisch, de taal van de Assyrische heersers. Ook op deze manier dient de schrijver hen dus van repliek.

Nu hebben we ook de sleutel voor het juiste verstaan van het alfabetische acrostichon. Dat begint met de *alef* in 1:3, na de Godsnaam, en eindigt met de *tet* in 1:7 van het woord *tov*, 'goed', gevolgd door opnieuw de Godsnaam. Het acrostichon telt dus als het ware af naar de regel die de kern is van de boodschap van de profeet: 'de Here is goed'.

Waardering voor Nahum

Het aan het begin genoemde negatieve oordeel over de profetie van Nahum is pas iets van de laatste honderd jaar is. Vóór die tijd werd nooit getwijfeld aan zoiets als het theologisch gehalte van deze profetie. In de oude commentaren van bijvoorbeeld kerkvaders en mannen als Luther en Calvijn vinden we niets van enige terughoudendheid bij de uitleg. In tijden van onderdrukking door wrede despoten vond men veel troost in de boodschap van Nahum dat ook de machtigste tegenstander van God ooit het veld zou moeten ruimen. Zo wordt het ook toegepast in het commentaar op Nahum gevonden in één van de grotten van Qumran, uit de eerste eeuw voor onze jaartelling. En wanneer we nog verder terug gaan kunnen we zelfs vaststellen dat Nahum een bron van inspiratie was voor latere profeten zoals Jeremia en de 'Tweede Jesaja'. Het (o.a. door Handels 'Messiah') zo bekende vers 'Hoe liefelijk zijn op de bergen de voeten van de vreugdebode, die vrede aankondigt' (Jes. 52:7) is rechtstreeks ontleend aan Nahum 1:15. De profeet die troost mocht verkondigen aan het volk in ballingschap kondigt het einde van de Babylonische onderdrukking aan op dezelfde manier als Nahum dat eerder deed bij Babylons voorganger Assyrië. Andere voorbeelden van de invloed van Nahums woorden op volgende generaties zijn te vinden in de profetieën van Habakuk en Jeremia (met name Jer. 30:7-15 en 46:2-12).

Men zal Nahum, die al zo vroeg de ondergang van het onverslaanbaar geachte Assyrië voorzag, beschouwd hebben als een schoolvoorbeeld van de ware profeet. Zijn voorzegging kwam immers uit, waarschijnlijk vele jaren nadat de onbekende schrijver zijn woorden aan het schrift toevertrouwde. En daarmee voldeed hij overduidelijk aan het in Deut. 18:21-22 gestelde criterium voor de ware profetie. Zo werd deze theologisch belangwekkende en literair hoogstaande tekst een invloedrijk onderdeel van de profetische traditie van Israël. Wie deze snippet met verachting terzijde legt, zal latere 'grote' profeten minder goed begrijpen.

Literatuur

K. Spronk en Nic. H. Ridderbos, *Worstelen met een wrekende God. De uitleg van de profetie van Nahum*, Kampen 1995

K. Spronk, *Nahum*, Kampen 1999 (Nederlands; in de serie Commentaar op het Oude Testament)

dr. Piet van Midden

- *Jona, een wonderlijke vogel, Piet van Midden*
- *Jona, Jopie Siebert-Hommes, uit: De Bijbel literair, Zoetermeer/Kapellen 2003*

JONA, EEN WONDERLIJKE VOGEL

Jona is geen mythische figuur. Hij is een historische persoon geweest uit de tijd van Jerobeam II, de koning die liefst 41 jaar over het noordelijk koninkrijk Israël regeerde (786 tot 746 v.Chr.) van wie we lezen in 2 Koningen 14:25: ‘Hij heroverde het gebied van Israël, van de weg naar Hamat tot de zee bij de Vlake (de Dode Zee, vM), volgens het woord dat JHWH, de God van Israël, gesproken had door zijn knecht, de profeet Jona, de zoon van Amittai, uit Gat-Hachefer (in het gebied van Zebulon, ten noorden van Nazaret, vM). In de tijd van het NT is hij ook bekend. Jezus noemt hem twee maal (Matt. 12: 39-41 // Luc. 11: 29-32; Matt 16:4).

De plaats van het boek in de canon

Jona staat al vroeg in de canon. Jesus Sirach (49:10) spreekt naast over de grote profeten ook over de ‘Twaalf Profeten’. In dat getal kan alleen maar Jona begrepen zijn. De reden dat het boek op de ons bekende plaats staat is waarschijnlijk eenvoudig: chronologie en (enigszins) inhoud. Hosea, Joël en Amos vinden we in dezelfde tijd. Obadja profeteert over Edom. Nachum over Nineve, zij het dat in deze profetie het minder goed afloopt voor Ninevé. Habakuk profeteert over de Chaldeeën (de negatieve naam voor de Babyloniërs). De plaats van Jona in de canon is bepaald te verdedigen. Literatuur: zie Archibald van Wieringen, ‘de Twaalf Kleine Profeten’ in: *De Bijbel Theologisch, Hoofdpijnen en thema’s*, Zoetermeer (Meinema) 2011, 112-120. In de geschiedenis van de tekst zelf is weinig misgegaan: de Hebreeuwse tekst hoeft eigenlijk nergens te worden ‘verbeterd’.

Tijd van ontstaan

We weten dankzij Jesus Sirach dat Jona in het begin van de tweede eeuw in de canon was opgenomen. Maar wanneer is het boekje ontstaan? Een simpele verwijzing naar de tijd van Jerobeam II snijdt geen hout: er zijn teveel aanwijzingen in de richting van de Griekse tijd. Dus vanaf 333 v. Chr. Alleen al de vocabulaire overtuigt. We zullen er in de kringavond allerlei woorden en beelden bespreken die goed in de Griekse tijd passen. Beelden uit de zeevaart horen daarbij. Ook bijvoorbeeld ‘de grote vis’: in de Griekse mythologie speelt de dolfijn een belangrijke rol voor Amfitrite, de vrouw van Poseidon en bij de god Apollo (Delfi!).

De literaire vorm

Het is een bijzonder boek. We kunnen het boek niet één enkele literaire muts kunnen. Het is een narratieve biografische tekst, gevolgd door een psalm (Jona 2), waarna de draad weer wordt opgepakt. Het is satirisch, midrasj-achtig en ook legendarisch. Men kan het ook een novelle noemen. Spannende belevenissen die in een jongensboek niet zouden misstaan, staan

naast zinnen van een theologisch zwaargewicht, zoals in Jona 4:2 'Ik had kunnen weten dat u een genadig en barmhartig God bent, groot in goedheid en zomaar berouwvol over het (bedachte) kwaad.' Jopie Siebert-Hommes schreef een interessant essay over de literaire opbouw van het boekje, onder de vanzelfsprekende titel 'Jona' in *De Bijbel Literair*, Zoetermeer (Meinema) 2003, 279-286.

De inhoud

De inhoud moet met een vorm van humor gelezen worden. In 'Van ver halen' heb ik geprobeerd in enkele bladzijden de theologische lijnen van Jona te schetsen. Zie Piet van Midden, *Van ver halen*, Zoetermeer (Meinema) 2005, 210-214. Lezing vooraf daarvan is een aanbeveling, zij het dat we op de leerhuisavond dieper op de tekst kunnen ingaan. Bovendien kunnen we aandacht besteden aan een oude discussie die elke generatie opnieuw ervaart: het nooit eindigende gesprek tussen OT-ici over universalisme (Jona) en particularisme (b.v. Ezra). We zullen er in de leerhuisavond zeker tijd voor moeten inruimen.

JONA

Jopie Siebert-Hommes

De boeken Jona, Ruth en Ester hebben met elkaar gemeen dat zij een afgerond verhaal bieden met een heldere plot waarin het personage naar wie het betreffende boek is genoemd de hoofdrol speelt. Elk van de drie heeft een bijzondere plaats in de liturgie van de Joodse synagoge. Het boek Jona, behorend tot de zogenaamde kleine profeten, wordt gelezen op Grote Verzoendag. Ruth en Ester zijn feestrollen: Ruth leest men op het Wekenfeest, Ester op het Poerimfeest. Ruth en Ester komen later in dit handboek aan bod.

Het boek Jona is geen verzameling profetische uitspraken zoals andere profetische geschriften, maar een literair gecomponeerde eenheid; een verhaal over de profeet. Begin en einde hangen nauw met elkaar samen doordat het boekje begint met het Woord van JHWH dat Jona roept naar Nineve te gaan, *die grote stad*, en eindigt met de vraag aan Jona of JHWH zich niet zou moeten bekommeren om Nineve, *die grote stad*. Binnen deze inclusio wordt beschreven hoe Jona zich onttrekt aan zijn roeping, verzeild raakt in een hevige storm en een emotioneel gebed uitspreekt vanuit de buik van de vis; hoe hij uiteindelijk toch naar Nineve gaat om haar ondergang aan te zeggen en vervolgens dodelijk verontwaardigd is als God op Zijn besluit terugkomt en de stad spaart. De slotvraag in het boek, aan Jona gericht, wordt niet beantwoord.

Jona is de hoofdpersoon in het verhaal en de enige die met naam en toenaam wordt genoemd. Zijn naam klinkt 18 keer. Ook JHWH treedt handelend op, Zijn naam wordt 26 keer genoemd. Andere personages zoals de kapitein van het schip en de koning van de stad krijgen geen naam.

OPBOUW EN INDELING VAN DE TEKST

De macrostructuur van het boek wordt gekenmerkt doordat de twee hoofddelen qua opbouw een zekere parallelie vertonen:

1. Jona en de zee	(1:1-2:11)
2. Jona en Nineve	(3:1-4:11)

Plaats van handeling in het eerste hoofddeel is de zee (het schip en de vis), in het tweede het land (de stad Nineve en haar directe omgeving). De overgang tussen de zee en het land wordt gemarkeerd doordat JHWH Jona laat uitspuwen op het droge (2:11). Op die manier

worden de zee en het droge thematisch tegenover elkaar geplaatst als de twee gebieden waar een mens op aarde mee te maken krijgt, een thema dat ook op andere plaatsen in de Bijbel naar voren komt, met name in het scheppingsverhaal (Gen. 1:9-10; zie ook Ps. 66:6; 95:5). De zee heeft vaak een ongunstige connotatie, daar dreigt gevaar voor de mens. Het droge daarentegen betekent veiligheid, redding (Gen. 7-8; Ex. 14-15). In het boek Jona blijkt Gods aandacht op beide domeinen gericht: Hij werpt een storm op de zee om Jona's vlucht te verhinderen en brengt Jona daarna op het droge zodat hij zijn opdracht kan vervullen. Het is betekenisvol dat Jona midden in de storm over zijn God spreekt als 'de God die de zee en het droge gemaakt heeft' (1:9).

Het tijdsbestek waarbinnen het verhaal zich afspeelt is weliswaar niet expliciet afgebakend, maar wel uitermate kort: Jona moet al spoedig het schip verlaten, hij wordt in zee gegooid. Daarna is hij drie dagen en drie nachten in de buik van de vis. Zijn verblijf in Nineve is nog korter, want hoewel de stad 'drie dagreizen' groot is, gaat hij slechts één dagreis de stad in. Daarna gaat hij buiten de stad zitten om de verwoesting af te wachten. De wonderboom (mogelijk de ricinusplant) die in één nacht opkomt, sterft al de volgende nacht.

De beide hoofddelen kunnen elk in drie sequenties worden onderverdeeld:

HOOFDDEEL 1: JONA EN DE ZEE (1:1-2:11)

- Jona geroepen (1:1-3)
- het schip en zijn bemanning (1:4-16)
- Jona's gebed tot JHWH (2:1-11)

De eerste sequentie verhaalt hoe het Woord van JHWH Jona opdraagt naar Nineve te gaan, omdat 'hun kwaad is opgestegen tot mijn aangezicht'. Jona echter daalt af, weg van het aangezicht van JHWH. Hij vindt een schip naar Tarsis en daalt daarin af. Het werkwoord 'afdaalen' is een motiefwoord.

In de tweede sequentie gooit JHWH een grote storm over de zee. Als de kapitein en zijn mannen bemerken dat Jona de oorzaak is van die storm, zijn zij zeer bevreesd. Zij trachten hem aan land te brengen, maar als dat niet lukt, gooien zij hem overboord waardoor de storm gaat liggen. De mannen vrezen JHWH en brengen Hem offers.

In de derde sequentie stuurt JHWH een vis om Jona op te slokken. Vanuit de buik van de vis zendt hij een gebed op, een soort dankpsalm waarin hij zijn bevrijding bezingt alsof die reeds heeft plaats gehad. Daarna wordt hij gered: de vis spuwt hem uit op het droge.

HOOFDDEEL 2: JONA EN NINEVE (3:1-4:11)

- Jona opnieuw geroepen (3:1-3a)
- de stad en haar inwoners (3:3b-10)
- gesprek tussen JHWH en Jona (4:1-11)

In de eerste sequentie krijgt Jona opnieuw opdracht naar Nineve te gaan. De literaire structuur van die roeping loopt gedeeltelijk parallel met de eerdere roepingsscène. Maar juist de verschillen laten zien dat Jona's houding tegenover zijn opdracht is veranderd.

Opmerkelijk is dat hier niet meer gesproken wordt over 'het kwaad dat uit Nineve opstijgt' (1:1).

De tweede sequentie begint met informatie over de omvang van de stad: een grote stad voor God, drie dagreizen. Na Jona's korte prediking – in het Hebreeuws slechts vijf woorden – komen de inwoners meteen in actie. Met vasten en diepe rouw trachten zij God ertoe te bewegen hen te sparen. Ook de koning engageert zich, hij daalt af van zijn troon en vaardigt een decreet uit dat mens en dier moeten vasten en zich bekeren. God ziet hun 'dadens' en Hij krijgt berouw; Hij brengt zijn plan niet ten uitvoer (3:10).

De derde sequentie begint met Jona's woede over die barmhartigheid: het 'was voor hem een groot kwaad'. In zijn 'gebed' tot JHWH (vgl. 2:2) zegt hij dat hij dit al had voorzien en dat hij zich daarom had willen onttrekken aan de opdracht Nineve te waarschuwen. Hij is razend: God mag zijn leven nemen. Op Gods vraag of zijn woede wel terecht is, geeft Jona geen antwoord, maar hij gaat buiten de stad zitten om te zien wat er zal gebeuren. Dan laat JHWH een ricinusplant opschieten om Jona schaduw te geven en hem 'te redden van zijn kwaad'. Jona verheugt zich daarover, maar de volgende morgen al stuurt God een worm om deze wonderboom te steken zodat deze verdort en een verzengende oostenwind om Jona te steken zodat hij bezwijmt. Opnieuw is Jona woedend en zegt dat God zijn leven maar moet nemen. Voor de tweede keer vraagt God of zijn woede wel terecht is en ditmaal geeft Jona een bevestigend antwoord. Maar God zegt: 'Als jij zo bekommerd bent om de wonderboom waarvoor je geen moeite hebt gedaan, zou ik dan niet bekommerd zijn om Nineve, die grote stad, waarin tienduizenden onwetende mensen en dieren wonen?' Met deze vraag eindigt het boek.

DE LITERAIRE ARCHITECTUUR VAN HET BOEK ALS GEHEEL

Door de parallele structuur van de twee hoofddelen – zij kunnen als het ware op elkaar gelegd worden – ontstaat een grote literaire samenhang. Dit kan als volgt schematisch worden weergegeven:

De zee:		
A	Jona's roeping	(1:1-3)
B	In het schip	(1:4-16)
C	In de vis	(2:1-11)
Het land:		
A'	Jona's roeping	(3:1-3)
B'	In Nineve	(3:4-10)
C'	De wonderboom	(4:1-11)

Het verhaal wordt omlijst door Gods opdracht aan het begin: 'Roep over Nineve' (1:1) en de vraag aan het eind: 'Zou ik Nineve niet sparen?' (4:11). Dit is het kader waarbinnen het verhaal zich afspeelt, een kader dat tevens een aanwijzing geeft voor het inhoudelijk thema van het boek: als mensen zich bekeren, zou God hen dan niet sparen? Binnen de omlijsting staat enerzijds Jona, die zich onttrekt aan zijn roeping en die woedend is wanneer God

barmhartigheid betoont, en anderzijds de zeelieden en de inwoners van Nineve, die juist actie ondernemen om God tot barmhartigheid te bewegen. De kapitein vraagt Jona tot zijn God te roepen: 'Misschien zal Hij ons gedenken, zodat wij niet verloren gaan' (1:6) en de koning van Nineve gebiedt zijn volk krachtig tot God te roepen en zich te bekeren: 'Wie weet, keert Hij om en krijgt Hij berouw, zodat wij niet verloren gaan' (3:8-9).

In het eerste deel van het verhaal dreigt Jona verloren te gaan, maar na zijn getuigenis dat 'de redding van JHWH is' (2:10) wordt hij gered. In het tweede deel dreigt Nineve verloren te gaan maar de inwoners van deze stad worden eveneens gered. De lezer zou verwachten dat de profeet ook dan zal zeggen: 'de redding is van JHWH'. Maar Jona zwijgt, waardoor de slotvraag als een open vraag blijft staan.

LITERAIRE ARCHITECTUUR VAN DE AFZONDERLIJKE SEQUENTIES

De afzonderlijke sequenties hebben elk hun eigen structuur, die eveneens van belang is voor de betekenisgeving.

JONA GEROEPEN (1:1-3)

In de literaire structuur van deze sequentie staat Jona's weggaan centraal:

A	Woord van JHWH tot Jona:
B	Sta op, ga naar Nineve
C	het kwaad is opgestegen tot Mijn aangezicht
D	Jona staat op en vlucht naar Tarsis
E	weg van aangezicht van JHWH
D'	Jona daalt af, vindt schip naar Tarsis
C'	betaalt de prijs en daalt af
B'	om te komen in Tarsis
A'	Weg van aangezicht van JHWH

Drie inclusio's markeren de tegenstelling tussen Gods opdracht en Jona's reactie daarop. Tegenover het Woord van JHWH tot Jona (A) staat zijn vlucht, weg van het aangezicht van JHWH (A'). Tegenover het door God genoemde reisdoel, Nineve (B), staat het reisdoel dat Jona zich kiest, Tarsis (B'). Tegenover het kwaad dat opstijgt (C), staat Jona's afdalen (C'). Het middelpunt van de sequentie: 'weg van het aangezicht van JHWH' (E) wordt omlijst door de herhaling 'naar Tarsis' (D en D'). De geografische plaatsbepalingen en het motiefwoord afdalen versterken de indruk dat Jona zijn opdracht ontloopt.

HET SCHIP EN ZIJN BEMANNING (1:4-16)

In de literaire structuur van deze sequentie staat het vrezen van de mannen centraal:

A	JHWH gooit een grote wind naar zee, grote storm op zee
B	mannen vrezen en schreeuwen tot hun goden
C	Jona slaapt
D	kapitein vraagt Jona: roep tot jouw god!
E	Jona, wie ben je? Vanwaar kom je?
F	Jona: ik dien JHWH
G	mannen vrezen, grote vrees
F'	Jona: ik vlucht weg van JHWH
E'	Jona, wat te doen met jou?
D'	gooi me in zee!
C'	mannen zwoegen om Jona op droge te brengen
B'	mannen roepen tot JHWH ter wille van Jona
A'	mannen gooien Jona in zee, de zee wordt stil
Besluit: mannen vrezen JHWH met grote vrees, slachtoffers en geloften (1:16)	

Tegenover JHWH die een grote wind over de zee gooit waardoor de storm ontstaat (A), staan de zeelieden die Jona in zee gooien waardoor de storm ophoudt (A'). Binnen deze omlijsting beginnen de mannen met hun eigen goden aan te roepen (B) en eindigen zij met tot JHWH te roepen (B'). Tussen deze beide uitersten wordt in een aantal inclusio's de reactie van de zeelieden geplaatst tegenover Jona's reactie: Jona gaat 'slapen' (C) maar de mannen 'zwoegen' (C') om hem naar het droge te brengen. Zij vragen hem te bidden (D) maar Jona zegt: Gooi me in zee (D'). De mannen vrezen omdat Jona JHWH dient 'die de zee en het droge gemaakt heeft' (F) maar Jona ontloopt deze God (F'). In het middelpunt staan de zeelieden en zij vrezen met grote vrees (G). Terwijl de profeet zich van zijn God verwijdt, lijken de mannen deze God steeds dichterbij te komen totdat zij Hem kennen als de God die gevreesd moet worden. In het begin vrezen zij enkel voor de storm en roepen tot hun goden (1:5), later roepen zij tot JHWH ter wille van Jona (1:14) en nadat zij hem hebben overgegeven aan de zee – en daarmee aan Jona's God 'die de zee en het droge gemaakt heeft' – vrezen zij JHWH en eren Hem met slachtoffers en geloften (1:16).

JONA'S GEBED TOT JHWH (2:1-11)

De literaire architectuur van de derde sequentie weerspiegelt Jona's positie: gevangen in de buik van de vis – tussen het opslokken en het weer uitspuwen – spreekt hij zijn gebed. De structuur van dit gebed wordt bepaald door de blikrichting van de spreker die voortdurend wisselt tussen zijn eigen benarde situatie en JHWH's reddende ontferming:

A	JHWH zendt de vis: Jona opgeslokt
B	ik heb geroepen tot JHWH – Gij hebt geantwoord
	ik heb geschreeuwd – Gij hebt gehoord
C	ik in de diepte – stromen over mij – golven
	ik verstoten – ooit nog uw heilige tempel zien?
	wateren – oervloed – zeewier
	afgedaald – grendels gesloten
D	Gij trekt mij uit de groeve omhoog
D'	JHWH is mijn God!
C'	toen mijn ziel bezweek, gedacht ik JHWH
	mijn gebed tot uw heilige tempel
	lofgezag, offers en geloften
B'	de redding is van JHWH!
A'	JHWH gebiedt de vis: Jona op het droge

Het gebed begint met Jona's roepen en gehoord worden (B) en sluit af met 'de redding is van JHWH' (B'). Daarbinnen spreekt Jona in beeldende taal over zijn doodsnood: golven en oervloed, ooit nog uw heilige tempel zien? (C). Daarna tekent hij zijn redding: 'Gij hebt mijn leven uit het graf omhoog gehaald, JHWH is mijn God' (D). Vervolgens beschrijft hij hoe hij JHWH zal gedenken, zal bidden in zijn heilige tempel en slachtoffers en geloften betalen (C'). Zijn belijdenis: 'JHWH is mijn God' (D) – het kernpunt van de perikoop – markeert Jona's toewending tot JHWH, hetgeen een radicale ommekeer is ten opzichte van de voorafgaande perikoop waar hij zich steeds verder van JHWH verwijderde. Na zijn slotconclusie: 'de redding is van JHWH!' (B') is de weg vrij voor het volgende hoofdstuk, waarin hij opnieuw geroepen wordt om naar Nineve te gaan.

JONA OPNIEUW GEROEPEN (3:1-3A)

In de literaire structuur van deze sequentie staat Gods opdracht aan Jona centraal. Van een zich-onttrekken is nu geen sprake:

A	Woord van JHWH tot Jona:
B	Sta op, ga naar Nineve
C	en roep wat Ik je zeggen zal
B'	hij staat op, gaat naar Nineve
A'	naar het Woord van JHWH

De literaire verschillen tussen de eerste en de tweede roepingsscène tekenen de veranderde houding van Jona: nu gehoorzaamt hij wel. Waar de eerdere roepingsscène gekenmerkt werd door tegenstellingen: Woord van JHWH versus weggaan van JHWH (A-A'); Nineve versus Tarsis (B-B'), heeft de roepingsscène in hoofdstuk 3 een parallelle structuur: Woord van JHWH // Woord van JHWH (A-A'), Nineve // Nineve (B-B'). In het middelpunt staat de opdracht te roepen wat God hem zeggen zal (C).

DE STAD EN HAAR INWONERS (3:3B-10)

Centraal in de structuur van de perikoop staat de koning die zich diep vernedert door zelfs zijn troon te verlaten, waarna hij een decreet uitvaardigt dat mens en dier boete moeten doen:

A	Nineve is groot
B	Jona's prediking: 'de stad wordt ondersteboven gekeerd'
C	inwoners vertrouwen op God: vasten, zak en as
D	koning verlaat zijn troon, zak en as
C'	koninklijk decreet: vasten, zak en as
B'	's konings oproep: 'bekeer je, misschien keert God om...'
A'	God spaart de stad

De sequentie begint met de vermelding dat Nineve een grote stad is (A) en eindigt met God die de stad spaart (A'). In een tweede omlijsting wordt Jona's prediking (B) geplaatst tegenover de oproep van de koning (B'). In aansluiting op het initiatief van de bevolking die spontaan is gaan vasten in zak en as (C) gebiedt de koning dat men niet alleen moet vasten en in zak en as gekleed gaan, maar zich ook moet bekeren (C'). Opmerkelijk is de tegenstelling tussen Jona's prediking, die niet méér is dan de verbeterde mededeling dat de stad zal worden omgekeerd, en het decreet van de koning waarin tot in detail wordt voorgeschreven wat men moet doen: niets proeven, niets drinken, zich kleden in zakken en vooral: krachtig tot God roepen, omkeren van hun kwade weg en van het geweld dat aan hun handen kleeft (3:8b-9). In het midden staat de koning (D), hij voert de regie bij de massale bekeering van zijn volk.

GESPREK TUSSEN JHWH EN JONA (4:1-11)

De literaire structuur van de perikoop kan als volgt worden geschematiseerd:

A	Jona's woede – een 'groot kwaad'
B	Gods genade en barmhartigheid
C	dood is beter dan leven – is je woede terecht?
D	het loofdak en de wonderboom
E	Jona verheugt zich met grote vreugde
D'	de worm en de oostenwind
C'	dood is beter dan leven – is je woede terecht?
B'	Jona's bekommernis over de wonderboom
A'	zou ik niet bekommerd zijn, zo'n grote stad, mensen en dieren...

De scène wordt omlijst door Jona's woede (A) en Gods bekommernis (A'). Jona's woede vindt zijn oorzaak in Gods barmhartigheid over Nineve (B); de vraag aan het eind sluit aan bij Jona's bekommernis over de ricinusplant (B'). Jona's bekommernis over deze wonderboom wordt vergeleken met Gods bekommernis over de vele onschuldige inwoners van de grote stad (A'). De retorische vraag die daaruit voortvloeit vormt de afsluiting van het verhaal en krijgt daarmee de functie van een eindconclusie.

De herhaalde wens van Jona om te mogen sterven en de terugkerende vraag van God: ben je terecht woedend? (C-C') versterken de tegenstelling tussen Jona's woede en Gods barmhartigheid. Het opkomen en weer verdorren van de boom (D-D') vormt een inclusio rond Jona's grote vreugde over deze boom (E). Deze vreugde – die een scherp contrast vormt met Jona's woede en doodswens – staat centraal, en niet zonder reden. Want Jona's vreugde over de wonderboom wordt door God aangegrepen om duidelijk te maken dat zijn woede over de goddelijke barmhartigheid niet terecht is. De vraag waarmee het verhaal eindigt blijft daarom niet in het luchtledige hangen, Jona's vreugde over de wonderboom impliceert het antwoord.

Maar Jona zelf zegt niets meer. Daarmee blijft bij de lezer het beeld achter van de ongelijke profeet die niet blij kan zijn met de massale bekering van de stad. De zware kritiek die in dit boekje op Jona wordt afgevuurd geldt echter niet alleen de profeet. Jona, de held van het verhaal, is tegelijk een antiheld. Hij staat model voor de zelfgenoegzame gelovige die het niet kan verkroppen dat het heil openstaat voor iedereen.

LITERATUUR

- K.A. Deurloo, *Jona. Verklaring van de Hebreeuwse Bijbel*, Baarn 1995.
- H.W. Wolff, *Studien zum Jonabuch*, Neukirchen/Vluyn 1975.

INLEIDING

Jopie Siebert-Hommes

Het boek Hosea is het eerste van de zogenoemde twaalf profeten: Hosea, Joël, Amos, Obadja, Jona, Micha, Nahum, Habakuk, Zefanja, Haggai, Zacharia, Maleachi. De aanduiding 'twaalf profeten' vinden wij reeds bij de vroege kerkvaders en is waarschijnlijk ontleend aan een tekst uit Jezus Sirach, waar gesproken wordt van *dodeka profeton*, twaalf profeten (49:10). Een andere veelgebruikte benaming voor deze twaalf is 'de kleine profeten'. Het bijvoeglijk naamwoord 'klein' mag echter geen misverstand wekken; het gaat hier niet om profeten die van minder belang zouden zijn dan de 'grotere' profeten Jesaja, Jeremia en Ezechiël. De boeken van de twaalf zijn alleen qua omvang kleiner dan de drie voorgaande.

Al vroeg in de Joodse traditie werden de boeken van deze twaalf profeten als één geheel beschouwd, als één boek(rol), zoals bijvoorbeeld uit de Talmoed blijkt. De Talmoed geeft bovendien een verklaring waarom juist Hosea de eerste is van deze twaalf. De openingswoorden van zijn profetie: 'Begin van het spreken van JHWH ...' zijn volgens de Talmoed niet alleen het begin van het geschrift over Hosea, maar zij vormen ook het begin van het gehele Twaalf Profetenboek.

Wie was Hosea?

De profeet Hosea wordt in het naar hem genoemde bijbelboek geïntroduceerd als een afgezant van God. Hij spreekt niet op eigen gezag, maar hij brengt het woord van zijn goddelijke Zender. Zijn boodschap wordt herhaaldelijk ingeleid met de woorden 'Zo spreekt JHWH' of 'Uitspraak van JHWH'.

Over Hosea's persoon en leven weten we weinig. De tekst noemt hem 'de zoon van Beëri', maar over deze Beëri is

niets bekend, evenmin als over Hosea's verdere afkomst. Het eerste vers meldt dat hij leefde in de tijd van de Judese koningen Uzzia, Jotam, Achaz en Hizkia, en tijdens de regeerperiode van Jerobeam, koning van Israël. Hosea woonde waarschijnlijk in het zuiden van het Israël, dicht bij de Judese grens. Men veronderstelt dat hij een jongere tijdgenoot was van Amos en dat hij predikte in dezelfde periode als Jesaja, zo rond 740 vóór onze jaartelling. Hosea heeft waarschijnlijk de Syro-Efraïmitische oorlog meegemaakt en misschien ook de ondergang van Israël en Samaria in 722. De historische gegevens over Hosea zijn echter summier, wij hebben geen buitenbijbels materiaal dat zijn biografie bevestigt. Onze enige bron van informatie is het boek Hosea zelf. Uitgaande van wat de bijbel ons vertelt over zijn optreden en verkondiging, zien wij dat Hosea's boodschap vooral gericht is tot de inwoners van het noordelijk rijk, hoewel hij soms ook tot Juda, het zuidelijk rijk, spreekt. Hij treedt voornamelijk op in de cultusplaatsen Samaria, Betel en Gilgal. Hosea is vooral een boeteprofeet, de inhoud van zijn boodschap betreft het oordeel van JHWH over de ontrouw van Israël. Hij verwijt hen dat zij andere goden achternalopen en de eredienst voor JHWH vermengen met de baälsdienst. Het volk wordt daarbij voorgesteld als de geliefde vrouw van JHWH, die beschuldigd wordt van hoererij en daarom verstoten wordt, de woestijn ingestuurd. Opmerkelijk is dat Hosea ondanks zijn scherpe oordeel over Israëls ontrouw, toch steeds blijft geloven in herstel. Gods liefde en barmhartigheid zullen sterker zijn dan de liefdeloosheid van Israël. God laat zijn volk niet los.

De opbouw van het boek

Het boek Hosea begint met een opschrift waarin 'het woord van JHWH' wordt geïntroduceerd, een 'woord' dat zich allereerst richt tot Hosea zelf. Deze gebeurtenis wordt in een context geplaatst doordat de naam van de profeet verbonden wordt met de namen van de koningen van zijn dagen:

Het Woord van JHWH geschiedde
tot Hosea, zoon van Beëri,

in de dagen van Uzzia, Jotam, Achaz, Jechizkia,
koningen van Juda
en in de dagen van Jerobeam, zoon van Joas,
koning van Israël (1:1)

Het boek eindigt met een oproep aan het adres van de hoorder:

Wie wijs is, geve op deze dingen acht
wie verstandig is, erkenne ze (14:10ab)

Dan volgt een naschrift waarin Hosea's profetie nog eens wordt samengevat:

de wegen van JHWH zijn recht
rechtvaardigen wandelen erop
maar overtreders struikelen er (14:10c-e)

Op deze manier vormen de verzen 1:1 en 14:10 de omlijsting van het boek.

Daarbinnen zijn drie hoofddelen te onderscheiden die elk voor zich uit kleinere delen zijn samengesteld:

Hosea 1-3

De metafoor van Hosea's huwelijk tekent Gods trouw en Israëls afvalligheid. Op indringende wijze wordt het ontrouwe handelen van het volk aangeklaagd.

Hosea 4-10

Hosea's profetieën tegen de afgodendienst en het politiek onrechtvaardig handelen van Israël.

Hosea 11-14

Gods liefde voor zijn volk was er vanaf het begin; via de woestijn naar het beloofde land; vruchtbaarheid.

Door het hele boek heen wisselen heilsworden en onheilsworden elkaar af, waarbij elk van de drie delen zijn eigen structuur heeft.

De structuur van het eerste deel (Hosea 1-3) wordt bepaald door de huwelijksmetafoor. De metafoor vormt de omlijsting van dit tekstgedeelte. In het eerste hoofdstuk wordt de huwelijksmetafoor geïntroduceerd door de opdracht aan de profeet een ontrouwe vrouw te huwen om daarmee de ontrouw van Israël uit te beelden (1:1-9). In deze onheilsprefetie klinken uitspraken als: 'het land hoereert', 'ik zal de bloedschuld bezoeken', 'geen ontferming', 'niet mijn volk' (1:2-9).

Hoofdstuk 2, dat de eigenlijke aanklacht bevat, begint met een korte heilsprofetie: 'talrijk zijn', 'optrekken', 'mijn volk', 'ontferming' (2:1-3). In het middelste deel staat de beschuldiging: 'niet mijn vrouw', 'hoererij', 'overspel', 'zij erkent niet'. Deze beschuldiging is sterk verweven met elementen van onheil: 'naaktheid', 'sterven van dorst', 'wegnemen', 'versperren', 'verwoesting' (2:4-15). Het hoofdstuk eindigt weer met heil: 'tot haar hart spreken', 'verbond sluiten', 'God zaait', 'mijn volk', 'mijn God' (2:16-25).

In hoofdstuk 3 wordt de huwelijksmetafoor weer opgepakt: de profeet krijgt opnieuw opdracht de vrouw te huwen. Ook hier wisselen onheil en heil elkaar af: 'neerzitten', 'niet toebehoren', 'zonder koning' (3:1-4) en: 'omkeren', 'zich richten op JHWH' (3:5).

Het tweede hoofddeel, Hosea 4-10, introduceert opnieuw 'het woord van JHWH' en opent met een oproep om naar dat woord te luisteren (4:1). Het eindigt met de aankondiging van dood en verderf: 'strijd en verwoesting', 'moeder en kinderen verpletterd', 'de koning van Israël volkomen verdelgd' (10:14-15). In de tussenliggende hoofdstukken worden in felle bewoordingen de ontrouw en afvalligheid van Israël aan de kaak gesteld. Opvallend is daarbij dat de profeet zijn hoorders meestal persoonlijk aanspreekt en hen aanspoort actief bij de profetieën betrokken te blijven. Steeds weer klinken oproepen als: 'Hoort het woord van JHWH, gij Israëlieten!' (4:1), 'Hoort dit gij priesters, merk op gij huis Israëls!' (5:1), 'Blaas de bazuin, maak alarm!' (5:8), 'De bazuin aan uw mond!' (8:1), 'Verheug u niet!' (9:1).

In het derde hoofddeel, Hosea 11-14, staat andermaal Israëls relatie met JHWH centraal. Vanaf hun begin in Egypte heeft God het volk liefgehad en heeft Hij zich bekendgemaakt als de reddende en bevrijdende God. Hier worden opnieuw de thematische lijnen uit het eerste hoofddeel opgepakt: God zal zich weer tot Israël keren, het 'genezen' en 'vrijwillig liefhebben' (14:5), Israël zal 'bloeien als een lelie', als een 'olijfboom', als een 'wijnstok' (14:7-8) De afgoden hebben afgedaan, Israël zal vrucht dragen en dat is aan God te danken (14:9).

Binnen de beperkte omvang van dit boekje kan niet het gehele boek Hosea worden besproken. Wij beperken ons tot het eerste hoofddeel, Hosea 1-3, dat als een min of meer op zichzelf staande literaire eenheid kan worden beschouwd. In de diverse bijdragen zal de structuur van dit bijbelgedeelte nader worden uitgewerkt.

HISTORISCHE EN LITERAIRE GEGEVENS IN HOSEA 1

Richtsje Abma

Waar kwam de profeet Hosea vandaan? Wanneer leefde hij? Waar trad hij op en hoe moeten wij ons zijn gehoor voorstellen? Wie zijn de mensen tot wie hij zich richtte?

Het openingsvers van het boek Hosea, dat het karakter heeft van een opschrift, lijkt een antwoord te geven op deze vragen:

Het woord van JHWH
dat kwam tot Hosea, de zoon van Beëri,
in de dagen van Uzzia, Jotam, Achaz en Hizkia,
koningen van Juda
en in de dagen van Jerobeam, de zoon van Joas,
koning van Israël (1:1)

Met het noemen van de vier koningen uit Juda en van de ene koning uit Israël wordt een bepaalde historische periode aangeduid en wordt tegelijk een geografische aanwijzing gegeven. Opvallend in dit opschrift is de naam van Jerobeam, de koning die het noordelijke rijk vertegenwoordigt. Terwijl in de meeste profetische boeken het accent op het zuidelijke rijk ligt, op Juda en Jeruzalem, blijkt het in Hosea vooral te gaan om het noordelijke rijk, Israël. Locaties die een belangrijke rol spelen in het boek zijn de hoofdstad Samaria en de cultusplaats Bethel.

Toch is het verraderlijk om het opschrift van het boek alleen te lezen als een informatiebron over plaats en tijd van de profetieën van Hosea. Het opschrift heeft vermoedelijk méér dan alleen maar historische betekenis en is te verstaan als een *inhoudelijke* aanwijzing over hoe de lezer het boek Hosea kan opvatten.

Een aanwijzing daarvoor ligt in het feit dat Hosea 1:1 vanuit het oogpunt van chronologie niet klopt. De tijd waarin de vier Judese koningen het bewind voerden, stemt namelijk

niet overeen met de tijd waarin Jerobeam regeerde. Uit 2 Koningen 14-18 blijkt dat de regeerperiode van de vier vorsten uit Juda in totaal *langer* is en *later* valt dan de periode waarin Jerobeam koning was. Uit gegevens in het boek Koningen is op te maken dat Uzzia en Jerobeam ongeveer tijdgenoten zijn geweest. De andere drie Judese koningen, Jotam, Achaz en Hizkia, regeren allemaal pas *na* de dood van Jerobeam. Dit roept de vraag op waarom de opvolgers van Jerobeam in het noordelijke rijk, die tijdgenoten zijn van de genoemde drie in het zuidelijke rijk, niet worden genoemd. Volledigheidshalve zou je dat wel mogen verwachten. Er is dus een oneffenheid in het opschrift tussen de ene koningsnaam van Israël en de vier koningsnamen van Juda. De geleerde Wellhausen signaleerde dat al in 1892.

Desalniettemin wordt het opschrift meestal gezien als een globale datering van de profetieën van Hosea. Men combineert dan de periodes en zoekt naar een middenperiode die aan beide gegevens min of meer recht doet. De slotsom is dat men het werk van Hosea ongeveer dateert in de jaren 750-725. Anders gezegd, Hosea profeteert in Israël, in de nadagen van dit noordelijk rijk, kort voor de ondergang van de hoofdstad Samaria in 722.

Het opschrift gelezen als literair gegeven

Omdat het opschrift niet voldoet aan de norm van een nauwkeurige tijdsbepaling, kan men zich afvragen of het niet beter is het opschrift te beschouwen als een *literair* gegeven en als een *kwalitatieve* aanduiding van het kader waarbinnen het boek als geheel is te verstaan. Je benadert het opschrift dan niet als een onnauwkeurige en rammelende tijdsbepaling, maar als een zinvolle en inhoudelijke leesaanwijzing. Het opschrift maakt als het ware duidelijk waar het in het vervolg van het boek om gaat.

Zo gelezen, is de belangrijkste intentie van het opschrift de woorden van Hosea te situeren in de laatste dagen van het noordelijk rijk. Je proeft in het boek de schermutselingen om de troon (7:7; 8:4), de interne verwarring en de confrontaties met de oprukkende Assyriërs (5:13; 9:3; 12:2), elementen die

kenmerkend zijn voor de laatste decennia van het noordelijk rijk. Passages die specifiek te dateren zijn of in verband staan met een bepaalde koning, zijn in het boek nauwelijks te vinden. Daarom is de conclusie gerechtvaardigd dat het opschrift alle nadruk legt op de laatste dagen van het noordelijk rijk als kader voor de woorden van Hosea. Het is het uur U voor het noordelijk rijk.

Door deze situering krijgen de woorden van Hosea een bepaalde urgentie. In het licht van een naderend einde gaan keuzes ertoe doen: zij zijn beslissend voor het vervolg. De oproep tot ommekeer, die zo nadrukkelijk aanwezig is bij Hosea (zie o.a. 3:5; 5:4; 6:1), krijgt een 'alles-of-niets' karakter.

De vraag is nu hoe de verschillende elementen in het opschrift bijdragen aan deze ondertoon van urgentie. Kijken we naar de vier koningsnamen van Juda, dan blijken deze namen twee belangrijke dingen aan te geven. Ten eerste is daar Hizkia, een koning wiens naam nauw verbonden is met de confrontatie met de Assyriërs (2 Koningen 18-20). Hij was koning over het zuidelijk rijk ten tijde van de opmars van deze grootmacht. In tegenstelling tot het noordelijk rijk doorstond Juda de belegering door de Assyriërs en het bleef, met Hizkia als koning, overeind als zelfstandig koninkrijk. De naam van Hizkia verwijst dus qua tijd naar de laatste jaren van het noordelijk rijk. Ten tweede is het opvallend dat de vier koningsnamen van Juda precies zo voorkomen in Jesaja 1:1. Door deze overeenstemming wordt Hosea gepresenteerd als een tijdgenoot en noordelijke tegenhanger van Jesaja, de aanzienlijke profeet uit het zuidelijk rijk.

Ook de naam Jerobeam heeft in het opschrift een bepaalde rol. Er is al op gewezen dat deze ene koningsnaam wat merkwaardig en eenzaam staat naast de vier namen van de koningen van Juda. Toch is de naam Jerobeam in een aantal opzichten veelzeggend. Het is dezelfde naam als die van de eerste koning van het noordelijk rijk na de rijkssplitsing. Deze Jerobeam werd 'zoon van Nebat' genoemd en was berucht om zijn ontrouw aan JHWH. Hij richtte twee heiligdommen in, een in Bethel en een in Dan en liet daarin gouden

kalveren opstellen opdat zijn onderdanen niet naar Jeruzalem zouden gaan om te aanbidden. Zijn gedrag werd gezien als prototypisch voor het 'kwaad' van de koningen van het noordelijk rijk (zie 1 Kon. 12:25-32). Iedere volgende koning van Israël die in cultisch opzicht onder de maat bleef, werd vergeleken met deze 'Jerobeam, de zoon van Nebat' (vgl. bijv. 1 Kon. 15:34 en 2 Kon. 3:2-3). Dit geldt eveneens voor zijn latere naamgenoot Jerobeam, de zoon van Joas. Ook van hem wordt gezegd dat hij niet afweek van al de zonden die de eerste Jerobeam Israël had doen bedrijven (2 Kon. 14:24). Over Jerobeam II is verder nog te vertellen dat hij de laatste lang regerende vorst van Israël is: hij is eenenveertig jaar aan de macht geweest, ongeveer net zo lang als zijn zes opvolgers bij elkaar.

Waarom worden deze opvolgers niet genoemd in het opschrift van Hosea? Is dat te wijten aan een omissie van de opsteller van het opschrift? Is het omdat men wilde aangeven dat Hosea slechts werkzaam was ten tijde van koning Jerobeam en niet meer onder diens opvolgers? Of is het omdat de naam Jerobeam nu eenmaal exemplarisch is voor het kwaad in het noordelijk rijk en omdat deze Jerobeam samen met zijn eerdere naamgenoot de boog spant van het begin tot het einde van dit rijk en zo praktisch geldt als de laatste koning van het noordelijk rijk? Er is veel dat pleit voor deze laatste uitleg. De naam Jerobeam verwijst immers terug naar de eerste koning van Israël en wekt daarmee negatieve associaties.

Het feit dat het met de eerste Jerobeam allemaal begonnen is, zou kunnen suggereren dat het met de tweede Jerobeam zal eindigen. Het gegeven dat hij de laatste lang regerende vorst in Israël is, ondersteunt deze hypothese. De naam Jerobeam zou dus wel eens kunnen functioneren als pars-pro-toto benaming voor de laatste koningen van Israël en zo het afglijden naar de ondergang van volk en koningshuis kunnen symboliseren (vgl. ook Amos 7:10-11). De naam Jerobeam klinkt als een soort hamerslag en duidt erop dat de volle maat van het onrecht in het noordelijk rijk is aangebroken en dat het laatste uur van dit rijk heeft geslagen.

Hosea en Gomer: betekenisvolle namen

In dit verband moet ook de vraag gesteld worden naar de betekenis van de namen van Hosea en Gomer binnen de context van dit bijbelboek. Welke associaties worden opgeroepen als deze namen klinken?

De naam Hosea is afgeleid van de woordstam *jasjah*, 'bevrijden, in de ruimte zetten'. De naam is vermoedelijk een verkorting van *hosjajahu* of *hosjajah*, 'JHWH heeft vrijgemaakt'. Het werkwoord 'bevrijden' is een van de kernwoorden in Israëls omschrijvingen van God. Zo wordt er in psalm 85:5 geroepen: 'Herstel ons toch, o God van onze bevrijding!' Ook in Hosea komt het werkwoord *jasjah*, 'bevrijden', een aantal keren voor (1:7, 13:10; 14:4). De verwijzing naar het bevrijdend handelen van God staat door de betekenisvolle naam van de profeet als een soort motto boven het boek. Dit motto fungeert als een glimp van hoop temidden van de vele gerichtswwoorden in het boek.

Van de profeet wordt bovendien gezegd dat hij 'de zoon van Beëri' is. Wat is de functie van deze toevoeging? Moet de profeet soms van een andere Hosea worden onderscheiden? De bijbel kent nog vier personen die Hosea heten. Onder hen is koning Hosea, de laatste koning van Israël. Hij is een tijdgenoot van koning Hizkia en van de *profeet* Hosea. Vanwege deze opvallende coïncidentie is het van belang om in het opschrift Hosea, de profeet, te onderscheiden van zijn naamgenoot, de koning. Tegelijk krijgt de lezer, via het verband tussen de profeet en deze koning Hosea, nogmaals het beeld voor ogen van het noordelijk rijk in zijn finale fase.

Gomer – haar naam en haar rol

De vertelling in Hosea 1 brengt ons in een surrealistische sfeer wanneer Hosea de opdracht krijgt zich te verbinden met een 'vrouw van ontucht'. Hij trouwt met Gomer en de drie kinderen die geboren worden, krijgen al even surrealistische en symbolische namen: Jizreël, Lo-Ruchama en Lo-Ammi. Commentaren richten zich doorgaans op een reconstructie van de gebeurtenissen tussen Hosea en Gomer en op de

antecedenten van de bruid. Is zij een hoer, een heilige prostituee of een meisje uit het volk dat de deelname van het volk aan een vreemde cultus symboliseert? Met dergelijke vragen leest men heen over de pointe van de tekst. Het verband tussen vers 2 en 3 laat immers duidelijk zien dat Gomer de ontucht van het volk representeert. Die ontucht bestaat uit het overspelig nalopen van andere goden, hetgeen afbreuk doet aan de unieke verbondsverhouding tussen JHWH en Israël. Deze ontucht krijgt in de persoon van *Gomer* verder geen specifieke uitwerking maar wordt concreet in het gedrag van *Israël*. Het volk aanbidt welvaartsgoden en zichtbare goden, waaronder de god Baäl (2:10-15; 4:11-14; 8:4-6). Dát is de ontucht die Gomer moet symboliseren.

Deze symbolische rol wordt onderstreept door haar naam. Er zijn talrijke spitsvondige voorstellen gedaan om de naam Gomer te verklaren, maar de suggestie van Hiëronymus past het best in het literaire verband van de tekst. Hiëronymus leidt de naam af van *gamar*, 'voltooien, beëindigen' (zie Ps. 7:10; 12:2; 57:3; 77:9; 138:8). Hij verstaat de naam in de zin dat Gomer de 'volle maat' van Israëls ontucht verbeeldt, een betekenis die nauw aansluit bij de centrale notie in Hosea 1 dat er een beslissend moment is aangebroken: het is genoeg geweest, de maat is vol.

Andere aanwijzingen voor dit centrale thema zijn te vinden in vers 4 waarin de beëindiging van het koningschap in Israël wordt aangekondigd, en in vers 9 waar JHWH meedeelt dat hij een eind zal maken aan zijn verbond met Israël:

jullie zijn niet mijn volk

En Ik, Ik zal er niet zijn voor jullie (1:9)

De naam Gomer onderstreept dat het 'genoeg' is met de ontucht van Israël.

Het uur U voor Israël

De leesaanwijzing die besloten ligt in het opschrift, behelst dat het uur U voor Israël geslagen heeft. De tekst verplaatst de lezer naar de laatste dagen van het noordelijk rijk. Dat geeft de woorden van Hosea een ultieme urgentie. Het is voor het volk Israël de hoogste tijd te zoeken naar manieren om

ds. Bram Grandia

'Micha', uit *De Profeten*, Abraham Joshua Heschel, Skandalon, 2013

5. MICHA¹

Zoals uit zijn woorden blijkt, beschouwt Micha, een tijdgenoot van Jesaja, het als doel van zijn missie "om aan Jakob zijn misstap te melden, aan Israël zijn zonde" (3:8). Hij is de eerste profeet die de verwoesting van Jeruzalem voorspelt. Het is in de dagen van Hizkia (vgl. Jer. 30:17v.) dat Micha deze verschrikkelijke woorden spreekt:

Want zie, reeds trekt de ENE weg uit zijn woonplaats;
neerdalen zal hij en treden over de offerhoogten der aarde.
Onder hem smelten dan de bergen
en zullen de dalen splijten,
zoals was voor de verschijning van vuur,
zoals wateren langs een helling storten.
Om de misstap van Jakob is dit alles,
om de zonden van het huis van Israël; ...
zal Sion worden geploegd als een veld,
Jeruzalem een en al puinhoop worden
en de berg met het huis tot een offerhoogte in het woud!
(MICHA 1:3-5; 3:12)

Micha verwijst alleen indirect naar de zonde van de afgoderij, naar het volk dat neerbuigt voor het werk van hun eigen handen en naar de tovenaars en waarzeggers. In zijn ogen is de morele verwording de fatale zonde. De rijke mannen zijn in alles gewelddadig en de bewoners van het land zijn leugenachtig: "hun tong is een en al bedrog in hun mond" (6:12).

De profeet richt zijn kritiek in het bijzonder op de "hoofden van Jakobs huis, aanvoerders van het huis Israëls, die gruwten van recht en al wat rechtuit is krom maken". Omdat zij "Sion opbouwen met bloedvergieten,

Jeruzalem met misdadigheid" (3:9-10), zullen Sion en Jeruzalem verwoest worden.

Telkens weer slingert hij de leiders bittere woorden naar het hoofd:

Is het niet aan u
om het recht te kennen?
haters van goed en minnaars van kwaad,
die hun huid van hen afscheren
en het vlees van hun botten!
Ja, zij hebben het vlees van mijn gemeente weggevreten,
hun huid van hen afgestroopt.
(MICHA 3:1-3)

Hier staat temidden van mensen die het hoofd hoog dragen (2:3) een profeet die de leiders maar ook het volk meedogenloos onheil en schande aanzegt, waarbij hij verklaart dat hun "wonden ongeneeslijk" zijn (1:9), dat de ENE "kwaad beraamt" tegen het volk: "een kwade tijd" zal het zijn (2:3). De hoofden van het volk, zo roept hij uit,

... spreken recht voor steekpenningen,
haar priesters geven onderricht voor een beloning,
haar profeten orakelen voor geld,
en op de ENE steunen zij door te zeggen:
is niet de ENE in ons midden?
over ons komt geen kwaad!
(MICHA 3:11)

"Houd op," zeggen zij tegen de profeet, "houd op met dat geprofeteer! Komt er nooit een eind aan die beschimpingen?" (2:6 NBV). Maar hij brengt zijn boodschap woord voor woord:

Jij, je zult eten en niet verzadigd worden, ...
Jij, je zult zaaien maar niet oogsten, ...
opdat ik je zou kunnen prijsgeven aan verbijstering ...
Ge zult de smaad over mijn gemeente moeten dragen!
(MICHA 6:14,15,16)

Voor Micha's ziel heeft het woord van God een bittere smaak. Omdat hij Sion en zijn volk liefheeft wordt hij gekweld door het visioen van wat er komen gaat:

Daarover zal ik weeklagen en jammeren,
 zal ik berooid en naakt rondlopen;
 ik moet weeklagen als een draak
 en rouw bedrijven als struisvogeldochters...
 nu kwaad van bij de ENE is neergedaald
 naar de poort van Jeruzalem!
 (MICHA 1:8,12)

Micha twijfelt niet aan de rechtmatigheid van de zware straf die hij zijn volk in het vooruitzicht stelt. Hij spreekt echter niet in de naam van het recht, maar in de naam van een God die "behagen heeft in vriendschap," die "ongerechtigheid draagt en voorbijgaat aan een misstap" (7:18). In de naam van de ENE verkondigt hij:

In toorn en gramschap zal ik wraak oefenen aan de volkeren,
 die niet zullen horen!
 (MICHA 5:14)

Toch is er iets van tegenzin en verdriet in die toorn. Het is alsof God zich verontschuldigt voor zijn strengheid, voor zijn weigering genoeg te nemen met onrecht. Hij rechtvaardigt zich tegenover Israël. Hij kan "het huis van een boosdoener ... met voorraden boosheid" niet vergeten, evenmin kan Hij "een boosaardige weegschaal rein verklaren, een buidel stenen van bedrog" (6:10,11).

Gods verdriet en teleurstelling worden voor het volk uiteengezet.

Hoort dan toch wat de ENE zegt!
 sta op, begin een geding met de bergen,
 de heuvels moeten horen naar jouw stem!
 Hoort, bergen, het geding van de ENE,
 en gij onverstoorbare grondvesten der aarde!
 want de ENE heeft een geding met zijn gemeente,
 met Israël treedt hij in het gericht.
 Gemeente van mij, wat heb ik je gedaan en waarmee heb ik je vermoeid?
 antwoord mij!
 Want ik heb je doen opklimmen uit het land Egypte,
 uit het slavenhuis jou losgekocht,
 en ik zond voor je aanschijn
 Mozes, Aäron en Mirjam!
 Gemeente van mij,

gedenk toch wat heeft beraamd
Balak, koning van Moab,
en wat hem heeft geantwoord Bileam, zoon van Beor,
en alles van de Sjitiem tot de Gilgal,
opdat je
erkent hoe rechtvaardig de ENE is!
(MICHA 6:1-5)

“Antwoord Mij!” roept de stem van God. Maar wie hoort die roep? “De stem van de ENE roept de stad toe” (6:9), maar de stad is met zichzelf bezig.

De profeet is een eenzaam man. Zijn normen zijn voor andere mensen te hoog, zijn formaat is voor hen te groot en zijn betrokkenheid te sterk om erin te kunnen delen. Hij woont op de hoogste top en heeft geen ander gezelschap dan God.

Ongelukkige die ik ben!, want ik ben geworden als wie ooit hebben ingezameld,
als bij de nalezing bij de druivenpluk:
geen tros meer om te eten,
of een eerstelingsvijg voor mijn gulzige keel!
De vrome is verdwenen uit het land,
een oprechte is er niet meer in de mensheid,
allen liggen zij op de loer voor bloed,
ze jagen ieder op zijn broeder met een fuik;
voor kwaad stichten staan hun handen wel goed,
de vorst wenst,
de rechter richt voor vergelding,
de grote
spreekt uit wat zijn ziel bevalt
en zo vlechten ze het in elkaar;
de beste van hen is als een distel,
de meest oprechte erger dan een doornheg;
de dag van wie jou bespieden, waarop jij wordt bezocht is komend,
nú zal hun verwarring losbreken!
Vertrouwt niet meer op een makker, want u niet veilig bij een metgezel;
bewaak de deuren van je mond
tegenover haar die ligt aan je boezem!
Want een zoon noemt een vader een dwaas,
een dochter zal opstaan tegen haar moeder,
een bruid tegen haar schoonmoeder,

iemands vijanden zijn
 de mannen in zijn huisgezin!
 Maar ik, ik zal uitkijken naar de ENE,
 ik blijf verbeiden de God die mij bevrijdt,
 horen zal mij mijn God.
 (MICHA 7:1-7)

Ondanks de somberheid van zijn voorspellingen houdt Micha staande dat zijn boodschap tot heil van zijn volk strekt. Ook al roept hij niet openlijk op tot berouw, waardoor Gods oordeel afgewend zou worden, zijn woorden impliceren zo'n oproep wel. Aan hen die zich tegen hem keren en zeggen: "houd op met profeteren" antwoordt Micha:

Mag dat worden gezegd, huis van Jakob?
 is de adem van de ENE zo kort,
 of zijn dit zijn werken?
 zijn mijn woorden niet vol goedheid
 voor wie oprecht is van wandel?
 (MICHA 2:7)

In één adem verkondigt Micha naast de onheilswoorden het visioen van de verlossing. God zal "de rest van zijn erfdeel" vergeven en zal al hun zonden werpen "in de diepten der zee" (7:18v.) en ieder zal zitten "onder zijn wijnstok en onder zijn vijgenboom en niemand die hen opschrikt" (4:4).

Een van de belangrijke inzichten die Micha ons heeft nagelaten is, hoe wij de toorn van God kunnen aanvaarden en dragen. De kracht om te aanvaarden ontspringt aan het besef dat wij tegen Hem gezondigd hebben en aan de zekerheid dat Gods toorn niet inhoudt dat Hij de mensen voor altijd verlaat. Zijn trouw is eeuwig. Er is mededogen in zijn toorn; wanneer wij vallen zullen we weer opstaan. De duisternis is niet troosteloos. Wanneer wij in duisternis verkeren is God ons licht.

Mijn vijandin, verheug je maar niet over mij,
 want ben ik gevallen, ik zal opstaan,
 wanneer ik neerzit in het duister
 is de ENE mij een licht!
 De woede van de ENE draag ik
 omdat ik tegen hem heb gezondigd,
 totdat hij mijn geding beslecht heeft en over mij recht heeft gesproken.
 (MICHA 7:8-9)

Nog een belangrijk inzicht biedt de profeet, wanneer hij – sprekend als individu in eerste persoon enkelvoud – de meest indringende vraag van de religieuze existentie stelt: wat is de weg van de ware eredienst?

Waarmee zal ik de ENE tegentreden,
mij krommen voor God in den hoge?
moet ik hem tegentreden met opgangsgaven,
met stierkalveren van een jaar?
heeft de ENE behagen in duizenden rammen,
in tienduizenden beken olie?
moet ik mijn eersteling geven voor een misstap van mij,
de vrucht van mijn schoot voor de zonde van mijn ziel?
Hij heeft je gemeld, roodbloedige mens, wat goed is,
en wat vraagt de ENE
anders van je
dan recht doen, vriendschap liefhebben
en ootmoedig wandelen met je God?
(MICHA 6:6-8)

NOTEN

- ¹ Geselecteerde bibliografie: A.J. Tait, *The Prophecy of Micah* (New York, 1917); P. Haupt, *The Book of Micah* (Chicago, 1910).

fries leerhuis
Olterterperkring

redactie-adres: burg. witeweg 23l 9203 kg drachten